

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΕΦΟΝΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΓΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1954

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἄπο ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Κύπρος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σημαντικώτατα ἔργα καὶ ἀληθῆ ἀριστουργήματα εἰς τὰ Γράμματα καὶ τὰς καλὰς τέχνας. Ἐκεῖ ἐγεννήθησαν καὶ ἤκμασαν μεγάλοι ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ καὶ καλλιτέχναι, οἵτινες κατέλαβον ἐκλεκτὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἄλλα καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἐκαλλιουργήθησαν ἐν τῇ μεγαλονήσῳ ταῦτη τὰ γράμματα, ὡς καὶ κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Ἡ τελευταία αὕτη πνευματικὴ κίνησις, ἂν δὲν εἶναι σημαντικώτατη, παρουσιάζει πάντως ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας μνείας καὶ μελέτης, ἰδίᾳ ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα περιωρισμένην πνευματικὴν παραγωγὴν, ἐξαιρουμένων ἐλαχίστων μόνον περιοχῶν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν Κύπρον δὲν ἀναφαίνονται οὔτε μεγάλα ὀνόματα συγγραφέων οὔτε ἔργα δυνάμενα νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον, τὴν Ἐρωφίλην ἢ τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ. Θὰ ἦτο ὁμως ἐσφαλμένον νὰ παραγνωρίσῃ τις τὴν ἀξίαν ὀρισμένων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐνδιαφέρον οὐχὶ μόνον ἀπὸ καθαρῶς λογοτεχνικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπόψεως φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς, ἀποτελοῦν δὲ σπουδαιότατας πηγὰς διὰ τὴν γνωριμίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας, τῆς γλώσσης, τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει καὶ τῆς λαογραφίας τῆς νήσου.

Τὰ φιλολογικὰ μνημεῖα τῆς περιόδου ταύτης δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν κυρίως εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, ἦτοι τὰ εἰς πεζὸν λόγον καὶ τὰ εἰς ἔμμετρον τὰ πρῶτα μᾶλλον ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς σημασίας, τὰ δὲ δεύτερα λογοτεχνικῆς.

Α' Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Καθὼς καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα, οὕτω καὶ εἰς τὴν Κύπρον, κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνας καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας, καθαρῶς λογοτεχνικὰ πεζὰ ἔργα, ἦτοι μυθιστορήματα καὶ διηγήματα, δὲν ἐγράφησαν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πεζογραφημάτων δύνανται ὁμως νὰ περιληφθοῦν κείμενά τινά νομικοῦ περιεχομένου, ἦτοι αἱ περίφημοι Ἀσσίζαι, ἀλλὰ τινὰ νομοθετήματα, ἔγγραφα καὶ ἀποφάσεις μικροτέρας ἀξίας, ἀκόμη δὲ καὶ ἄλλα πολὺ σπουδαιότερα ἔργα ἱστορικοῦ περιεχομένου, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν αἱ χρονογραφίαι τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ Γεωργίου Βουστρωνίου. Τὰ κείμενα ταῦτα ἐνδιαφέρουσιν ἀμέσως τὸν φιλόλογον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς, διότι παρέχουσι πολὺτιμα μνημεῖα μιᾶς μεταβατικῆς περιόδου, καθ' ἣν ἡ ὁμιλουμένη ἤρχιζε νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὸν γραπτὸν λόγον, καὶ ἀπὸ ἐπόψεως ὅφους καὶ φρα-

στικῆς διαμορφώσεως, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ ἐπόψεως λαογραφικῆς, ἱστορικῆς καὶ ἔθνικῆς, διότι δι' αὐτῶν πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῆς Κύπρου κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς Φραγκοκρατίας.

1) Αἱ Ἀσσίζαι.— Αἱ Ἀσσίζαι — ἡ λέξις ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τὰς συνελεύσεις τῶν ὑποτελῶν — περιλαμβάνουσι νομικὰ κείμενα, ἦτοι νομοθεσίας ἢ ἔργα νομομαθῶν ἐρμηνεύοντα τὴν νομοθεσίαν τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὸ κατώτερον συμβούλιον ἢ τὸ συμβούλιον τῶν ἀστῶν. Αἱ Ἀσσίζαι ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὰ ὑπὸ φεουδαρχικὸν καθεστῶς κυρίως εὐρισκόμενα κράτη καὶ συνεχίζονται κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, παρουσιάζουν δὲ μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὡς καὶ διὰ τὴν καλυτέραν γνωριμίαν τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑλληνο-βυζαντινῆς

αὐτοκρατορίας, ἀκόμη δὲ καὶ πολλῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τὸ ὀθωμανικὸν καθεστῶς διατελούντων.

Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν Ἀσσιζῶν ἐγράφη πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1173 καὶ 1188 παρ' ἀγνώστου συντάκτου καὶ μετεφράσθη βραδύτερον εἰς διαφόρους γλώσσας. Διὰ τὴν Ἑλλάδα τὰ βιβλία ταῦτα παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἐνεκα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχόμενα μέρη, ἰδίᾳ δὲ τὴν Κύπρον², ὅπου καὶ διεσώθη ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ 14ου αἰῶνος, ἣτις, ἐκτὸς τῆς νομικῆς καὶ ἱστορικῆς αὐτῆς ἀξίας, ἀποτελεῖ δείγμα τῆς καλλιτεργείας τῆς δημοτικῆς κυπριακῆς διαλέκτου καὶ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐξελιξέως.

Περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν ὁ Κρουμπάχερ γράφει τὰ ἐξῆς: «Πότε ἐγράφη ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς. Δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένη ἡ γνώμη, ὅτι συνετάχθη ἤδη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Οὐγού Α' (1205-1218), ἂν καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ συνετέλεσεν, ὡς φαίνεται, εἰς παγίωσιν τῶν νόμων τούτων. Τὰ σωζόμενα κείμενα ἀνήκουσι βεβαίως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ δὴ μόλις εἰς τὸν 18^{ον} αἰῶνα. Ἡ ἀξία των ἔγκειται κυρίως εἰς τὸν γλωσσικὸν τὸν τύπον. Τῷ ὄντι εἰς τὰς Ἀσσιζὰς καὶ τὰς χρονογραφίας τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ Βουστρώνη χρεωστοῦμεν τὸ ὅτι ἡ νεοκυπριακὴ διάλεκτος δύναται νὰ μελετηθῇ πληρέστερον πάσης ἄλλης νεοελληνικῆς κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς γένεσιν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον πρό πολλοῦ ἀνεγνωρίσθη, ὅτι ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς οὐδαμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἠδυνήθη νὰ καταλίπη βαθέα καὶ διαρκῆ ἴχνη, μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι αἱ πλείστα φραγκικὰ ἑκφράσεις, ὧν βρῖθουσιν αἱ ἑλληνικαὶ Ἀσσιζαί, σήμερον εἶναι ἐντελῶς ἀγνωστοὶ καὶ ἀκατανόητοι ἐν Κύπρῳ ὁμοίως ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ»³.

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν Ἀσσιζῶν, ἣτις περιλαμβάνει τὴν νομοθεσίαν τῆς Χαμηλῆς αὐλῆς τοῦ Συμβουλίου, σώζεται εἰς τρία χειρόγραφα καὶ ἀφορᾷ εἰς διατάξεις δικονομίας καὶ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου⁴.

Ἰδού δείγματά τινα τῶν Ἀσσιζῶν ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐκδοθέντος κειμένου, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ μεγάλη γλωσσικὴ σημασία τοῦ ἔργου.

Ὁ κῶδιξ καθορίζει τὰ προσόντα καὶ τὰς ἀρετὰς μὲ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ κοσμηθῆται ὁ δικαστής, ἐνεκα τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς του.

«Ἀ σ σ ἰ ζ η ζ': Ποταποὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ κριτάδες, διατὶ τοὺς ἐβάλασιν νὰ κρίνουν τὸν λαὸν μετὰ δικαιοσύνην καὶ ἀληθείας κατὰ τὸν ὄρκον τοὺς:

Οἱ κριτάδες ἐντέχεται νὰ εἶναι πιστοὶ ἀν-

θρωποὶ, νὰ ἀγαποῦν τὸν θεὸν καὶ τὸ δίκαιον, νὰ στερεῶνουν εἰς πᾶσα ἀνθρώπων δίχως κανέναν δόλος, καθὼς λέγει ὁ νόμος ὅτι φίλοι ἐν ἀληθείᾳ ἔσονται, ὅτι τὸ βάρος ὄλον κείτεται εἰς τὴν ψυχὴν τοὺς ὄσον κρινήσκουν, ἂν οὐδὲν λαλῆ ἀλήθειαν, καὶ χρεωστοῦν καὶ νὰ ποῦν καὶ νὰ δώσουν καλὴν βουλήν, τὴν καλλιώτερην των, νὰ ἠγνωρίσουν καὶ νὰ ἠξεύρουν ὄλους ἐκείνους καὶ ὄλον ἐκείνον ὅπου νὰ τοὺς ζητήσουν βουλήν»⁵.

Ὁ κῶδιξ ὀρίζει ὅτι ἡ ἀπομένουσα χήρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔλθῃ εἰς δεῦτερον γάμον, ἐν περιπτώσει δὲ τελέσεως τοιοῦτου γάμου χάνει τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ ἐκ κληρονομίας ἢ δωρεᾶς οἰονδήποτε ἀγαθόν.

«Ἀ σ σ ἰ ζ η ρνη': Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς χήρας ἀποὺ εὐλογᾶται ἕτερον ἄνδραν μέσα εἰς ἐκείνον τὸν χρόνον ὅπου ἐτελεύτησεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς:

Ἐάν γένηται ὅτι μία γυναῖκα πάρῃ ἄνδραν, καὶ μέσα εἰς τὸν χρόνον ἐτελεύτησεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, τὸ δίκαιον ὀρίζει ὅτι οὐδὲν πρέπει νὰ πάρῃ ἄλλον ἄνδραν ἕως νὰ περάσῃ χρόνον α' καὶ ἡμέραν μίαν, καὶ ἂν τὸ ἐποίκεν, τοῦτέστιν ἐπῆρεν ἄλλον ἄνδρα πρὶν διαβῆ ὁ χρόνος καὶ ἡμέρα ἀπὸ θανάτου τοῦ πρώτου ἀνδρός της, τοιοῦτην τιμωρίαν τῆς ἐθέσπισαν, ὅτι ἂν γένηται ὅτι κανεὶς ἀνθρώπος ξένος νὰ ἦλθεν εἰς τὸν θάνατον καὶ νὰ τῆς ἀφήκεν κανέναν πρᾶγμαν εἰς τὴν διαθήκην του, οὐδὲν ἠμπορεῖ το καθόλου νὰ ἔχη τίποτε, κἂν τε ἂν καὶ συγγενῆς της ἐστίν, ἢ οὐχί, οὐδὲν ἐντέχεται νὰ τῆς δώσουν τίποτες ἐκείνης, οὐδὲ ἐκεῖνοι ὅπου ἔχουν τὸ πρᾶγμα τοῦ τεθνεῶτος ἢ εἰς παρακαταθήκην ἢ εἰς βλέπησιν καὶ ἂν τὸ ἐπερίλαβεν, ὀρίζει τὸ δίκαιον ὅτι οὐδὲν ἐντέχεται νὰ τὸ κρατήσῃ, ἀμὲν νὰ τὸ στρέψῃ μὲ δίκαιον τοὺς κληρονόμους ἐκείνου ἀποὺ τῆς τὸ ἀφήκεν καὶ ἂν οὐδὲν θελήσῃ νὰ τὸ στρέψῃ τοὺς κληρονόμους τοῦ τεθνεῶτος ἢ ἀγία τοῦ θεοῦ ἐκκλησία, ἢ ἡ ρηγικὴ αὐλὴ ἐντέχεται νὰ τὴν ποίσουν νὰ τὰ στρέψῃ, μὲ δίκαιον»⁶.

Ἀναφέρομεν, τέλος, μίαν ἀκόμη διατάξιν ἀφορῶσαν εἰς τὸν συλλαμβάνοντα ἕνα κλέπτην, ὅπως ὑπὸ προσωπικὴν του εὐθύνην παραδίδη τοῦτον εἰς ἀρχάς:

«Ἀ σ σ ἰ ζ η σ λ α': Περὶ τοῦ κλέπτη τὸν πιάνουν κλέπτοντα τὰ πράγματα τίνος καὶ τίντα ἐνὶ κρατῆμένους νὰ ποίση ἐκεῖνος ἢ ἐκεῖνη ὅπου πιάσουν τὸν κλέπτην.

Καλὰ πρέπει νὰ ἠξεύρῃ πᾶσα ἀνθρώπος, ὅτι ἂν ἐνὶ ὅτι πιάσει εἰς ἀνθρώπος ἕναν κλέπτην εἰς τὰ πράγματά του κλέπτοντα εἰς ὅποιον τόπον τὸν πιάσει ἐπάνω εἰς τὰ ἀγαθὰ του, τὸ δίκαιον κρινίσκει ὅτι ἐνὶ κρατῆμένους νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὴν αὐλήν, τοῦτέστιν εἰς τὴν κρίσιν θέλει νὰ τὸν στρέψῃ μὲ ὄσα ἐπῆρεν καὶ ἂν γένηται ὅτι ἐκεῖνος ἢ ἐκεῖνη ὅπου πιάσουν τὸν κλέπτην οὐδὲν τὸν δίδουν εἰς τὴν κρίσιν,

ἀμμέ ἀφίνου τον νά πάγη, ἀφόν τόν πιάσουν, τὸ δίκαιον κρινίσκει ὅτι ἐκεῖνος ἢ ἐκεῖνη ὁποῦ τόν πιάσει καὶ ἀφήσει τον, ἐνὶ κρατημένος νά δώση τοιοῦτην κρίσιν, ὡς γιόν ἔπρεπε νά λάβῃ ὁ κλέπτης, ἂν τὸν εἶχεν λάβει ἢ κρίσιν, ὅτι τοῦτον ἐνὶ κείμενον ἀμμέ ἂν τοῦ ἐγλύτωσησεν εἰστανιό του, τὸ δίκαιον ἀνακρινίσκει ὅτι οὐδὲν ἐνὶ κρατημένος πλείον τίποτεσ διὰ ἐκεῖνον τὸν κλέπτην, κατὰ τὸ κείμενον καὶ κατὰ τὴν ἀσσίζαν τῶν Ἱεροσολύμων⁷.

2. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ.— Τὸ Χρονικὸν τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ ἀνήκει εἰς τὰς χρονογραφίας, δηλ. τὸ εἶδος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν, ἐσημείωσε μεγάλην ἀνάπτυξιν εἰς τὸ Βυζάντιον, φέρει δὲ τὰ γενικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν ὅλασ τὰς χρονογραφίας τῆς ἐποχῆς. Ἐπεκτεινόμενον εἰς τὴν ξηρὰν ἱστορίαν τῶν γεγονότων μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος, εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν ἢ ἀκριβέστερον, μεικτὴν, μὲ πλῆθος ξενικῶν ὄρων καὶ ἔχει χαρακτηρη μᾶλλον λαϊκόν, ὅπου ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ φαντασία διαδέχονται συνεχῶς ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ συμπληροῦν ἀλλήλασ.⁸

Ὁ συγγραφεὺς, υἱὸς τοῦ λογίου Σταυρινοῦ Μαχαιρᾶ, ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, ὡς ὁ ἴδιος δὲ ἀναφέρει εἰς τὸ τέλος τοῦ Χρονικοῦ του, ὑπηρετεῖ ὡς γραμματεὺς μετὰ τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ του τὸν τιμαριούχον Ἰωάννην Νόρες: ⁹ «Καὶ διότι — γράφει — ὁ ἀδελφός μου ὁ σὶρ Νικόλ Μαχαιρᾶς ὁ μεγαλείτερος καὶ ἐγὼ ὁ Λεόντιος ἡμεστεν γραμματικοὶ τοῦ αὐτοῦ σὶρ Τζάν ντέ Νόρες». ¹⁰ Εὐκατάστατος ἀστός, εὐρισκόμενος εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν Φράγκων, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νά παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γεγονότα καὶ νά ἐνημερωθῇ πλήρως ἐφ' ὄλων τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων τῆς νήσου. Ἡ στάσις του ἐναντι τοῦ κατακτητοῦ εἶναι ἀξιοθαύμαστος, τὸ δὲ πατριωτικὸν του ἠθικὸν πάντοτε ὕψηλόν καὶ ἀκμαῖον. Ὁμιλεῖ μετὰ σεβασμοῦ περὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀλλὰ καὶ δὲν παραλείπει νά καταδικάσῃ καὶ κατακρίνῃ τὰς πράξεις των, ὁσάκις οὗτοι παρεκτρέπονται. Καυτηριάζει τὸν φανατισμὸν τῶν καθολικῶν καὶ ἐξαίρει τὴν σθεναρὰν καὶ ἀξιοπρεπῆ στάσιν τῶν ὀρθοδόξων. Οὐδέποτε προδίδει ἢ ἀπαρνεῖται τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, πάντοτε δὲ ὑπογραμμίζει ἰδιαιτέρως καὶ ἐπαινεῖ τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ¹¹.

Ὁ πλήρης τίτλος τῆς χρονογραφίας εἶναι «Ἐξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου, ἢ ποῖα λέγεται Κρόνακα, τουτέστιν Χρονικόν». Ἀναφέρεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς νήσου, ἀναγράφει τοὺς κυριωτέρους ἀγίους, ἐπισκόπους καὶ τὰ μοναστήρια αὐτῆς καὶ κα-

τόπιν ἱστορεῖ διεξοδικώτερον τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πέτρου Α' Λουζινιανῶν (1359), τοῦ ὁποῖου ἀναφέρει λεπτομερῶς τὰ κατορθώματα, ὡς καὶ τὰ δεινὰ καὶ τὰς καταστροφὰς, αἵτινες ἐνέσκηψαν εἰς τὴν νήσον μετὰ τὴν δολοφονίαν του, καὶ φθάνει μέχρι τοῦ ἔτους 1432, ἤτοι μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἰαννοῦ (1398-1432)¹².

Ὡς πηγαὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν Μαχαιρᾶν παλαιότεραι χρονογραφίαι, γνωσταὶ εἰς τὴν ἐποχὴν του, ἀλλ' ἡ ἀφήγησις ἀποτελεῖ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένην συναγωγὴν ὕλικου μᾶλλον ἢ συστηματικὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων. Ὡς καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς χρονογραφιῶν, οὕτω καὶ ὁ Μαχαιρᾶς ἐπιμένει πολλάκις εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας, παραθέτει μακροὺς καταλόγους ὀνομάτων ὄλων τῶν συμπραξάντων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περιγραφόμενων γεγονότων, ἀναφέρει ἐκτός τοῦ ἔτους καὶ τοῦ μηνός, ἀκόμη καὶ τὴν ἡμέραν καὶ αὐτὴν τὴν ὥραν διὰ συμβάντα καὶ δευτερευούσης σημασίας. Πολλάκις διακόπτει τὴν κυρίαν ἀφήγησιν, ἵνα παρεμβάλῃ θέματα ξένα ἢ ὀπωσδήποτε μικρὰν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸ κεντρικὸν θέμα, ἀρέσκειται δὲ καὶ εἰς πλατυασμοὺς καὶ φορτικὸς ρητορισμοὺς. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἔργον του δὲν στερεῖται ἀπλότητος, εὐλικρινείας καὶ εὐγενείας, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσδίδουν ποῖαν τινα χάριν, εἰς τὴν ἔκθεσιν, ἢ δὲ ἐντικειμενικότητος, ἢ ἀκριβολογία καὶ τὸ ἀφαντίστον τοῦ χαρακτήρος καθιστοῦν τὸ χρονικὸν του σημαντικὴν πηγὴν διὰ τὴν γνωριμίαν τῆς ἐποχῆς του.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γενικωτέραν στάσιν τοῦ συγγραφέως, πρέπει νά τονισθῇ ὅτι ὁ Μαχαιρᾶς, καίτοι εὐρίσκειται ὑπὸ ξένους κατακτητὰς, πρὸς τοὺς ὁποίους, ὡς καὶ πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν, δεικνύει πάντοτε σεβασμὸν, ὅμως δὲν λησμονεῖ ποτὲ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ὀρθόδοξον καταγωγὴν του, ὁμιλεῖ δὲ μεθ' ὑπερηφανείας διὰ τὴν πατρίδα του ψέγει τὴν παρακμὴν καὶ τὴν κατὰπτωσιν τοῦ ἔθνους καὶ ἐπιτίθεται δριμύτατα ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν του, οἵτινες ἐπρόδωσαν τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν.

Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ, σωζόμενον εἰς δύο χειρόγραφα, τὸ ἐνετικὸν τῆς Μαρκεσιανῆς βιβλιοθήκης καὶ τὸ Ὁξφορδιακόν, ἐξεδόθη τῷ 1873 ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐνετικοῦ χειρογράφου¹³, τῷ δὲ 1881-1882, εἰς δίτομον ἔκδοσιν, ὑπὸ τῶν Β. Miller καὶ Κ. Σάθα, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφοτέρων τῶν χειρογράφων¹⁴. Νεωτέρα ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ R. M. Dawkins τῷ 1932, εἰς δύο τόμους, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφοτέρων τῶν χειρογράφων ἢ ἔκδοσις αὕτη καίτοι εἶναι πολὺ ἀνώτερα τῶν προηγουμένων, ὅμως δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη σημαντικῶν σφαλμάτων καὶ παρερμηνειῶν¹⁵.

Παραθέτομεν ἀποσπάσματα τινά, χαρακτηριστικὰ τῆς καθ' ὅλου νοοτροπίας

καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται ὁ συγγραφεὺς καὶ τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸν μελετητὴν τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως¹⁶. Τὸ Χρονικὸν ἀρχίζει μὲ γενικὰς παρατηρήσεις καὶ νοουθεσίας.

«Ἐβουλεύτηκα ἐν ὀνόματι τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τοῦ ἐν Τριάδι προσκυνουμένου, νὰ ἐξηγηθῶ περὶ τῆς ἀκριβῆς χώρας Κύπρου. Ὡς χρόνοι εἶναι γ' ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ περασμένος, ὁ εὐρισκόμενος, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ἡττοῦ εἶναι καὶ ἡ μέρα τῆς ζωῆς μας, ὡς γίον λαλεῖ ὁ Δαβὶθ' ὅτι ἡ μέρες μας διαβαίνουν καὶ μεῖς καταλυοῦμεν τοὺς καρποὺς ἀγούρους, καὶ θανατόνομεν τοὺς γονιούς μας, νὰ πάρωμεν τὴν κληρονομίαν τους, ὡς μωροὶ καὶ πόσον καιρὸν ν' ἀπαντήσωμεν, μέλλει νὰ ποθάνωμεν, καὶ γιὰ τοῦτον ἄς ἀπομεινίσκωμεν ὡστὴ νὰ θέλῃ ὁ Θεὸς νὰ σηκῶνῃ τοὺς γονιούς μας καὶ νὰ παίρνωμεν τὴν κληρονομίαν. Δὲ πῶς μᾶς παραπονᾷ ὁ φρόνιμος Σολομών, καὶ λαλεῖ ψέματα τῶν ψεμάτων, ὅλα εἶναι ψέματα»¹⁷.

Ἰδοὺ καὶ σκέψεις τινὲς ἐθνικοῦ χαρακτήρος: «Καὶ διατὶ δύο φυσικοὶ ἀφέντες εἶναι εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἕνας κοσμικός καὶ ὁ ἄλλος πνευματικός, τοὺς εἶχεν τὸ νησάκιν τοῦτον, τὸν βασιλέαν τῆς Κωνσταντινόπολης καὶ τὸν πατριάρχην τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας, πρὶν τὴν πάρουν οἱ Λατῖνοι, διὰ τοῦτον ἦτον χρήσι νὰ ξεύρωμεν ρωμαϊκὰ καθολικὰ, διὰ νὰ πέσουν γραφαῖς τοῦ βασιλέως, καὶ συριάνικα σωστά, καὶ οὕτως ἐμαθητεῦγαν τὰ παιδιὰ τους, καὶ τὸ σύγκριτον οὕτως ἐδιάβαινον μὲ τὰ συριάνικα καὶ ρωμαϊκά, ὡς που καὶ πῆραν τὸν τόπον οἱ Λαζανιάδες, καὶ ἀπὸ τότε ἀρκέσαν νὰ μαθάνουν φράγκικα, καὶ βαρβαρίσαν τὰ ρωμαϊκά, ὡς γίον καὶ σήμερον, καὶ γράφομεν φράγκικα καὶ ρωμαϊκά, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ἤξεύρουσιν ἴνα συντυχάνωμεν»¹⁸.

Καὶ ἀλλαχοῦ: «Καὶ γιὰτὶ οἱ Λατῖνοι φθονοῦν τοὺς Ρωμαίους κρύβουν τὰ θαύματα τὰ γινίσκονται ἀπὸ τὰ εἰκονίσματα καὶ ἀπὸ τὰ τίμια ξύλα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν Ρωμαίων, ὅχι δι' ἀπιστίαν, ἀμὲν διὰ φθόνον» διὰ τοῦτον ἐλαλοῦσασιν, ὅτι ὁ σταυρὸς δὲν εἶναι τίμιον ξύλον, οἱ κλησιαστικοὶ Λατῖνοι, ἀμὲν τὰ θαύματα γινίσκονται ἀπὸ τέχναις»¹⁹.

Καὶ ἀκόμη: «Τοῦτον οὐλον ἐγένετον, διατὶ ἐσήκωσεν τὴν ἐλπίδαν ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἐθάρρησεν εἰς τὸν νοῦν του καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ρηγός, καὶ διὰ τὴν ἔπαρσιν τοῦ κόσμου ἐγκατέλιπεν τὴν πατρικὴν του πίστιν καὶ ἐγένην λατῖνος. Τὸ λοιπὸν δὲν καταδικάζω τοὺς λατῖνους, ἀμὲν ἄντα χρήσι εἶναι Ρωμαῖος νὰ γενῇ λατῖνος; Ἐπειδὴ ὀρθόδοξος χριστιανός εἶναι χρήσι νὰ καταφρονῆσῃ τὴν μίαν νὰ μπέσῃ εἰς τὴν ἄλλην, καὶ καταφρονεῖς τὴν πρώτην; δὲν ἦτον αἰρετικός καὶ ἐγένην ὀρθόδοξος.

Ἄποστολικοὶ οἱ λατῖνοι καὶ καθολικοὶ οἱ ρωμαῖοι»²⁰.

Καὶ ἰδοὺ τώρα ἕνα ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Χρονικόν» τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, σχετικὸν μὲ τὸ ἄγιον ξύλον, τὸ ὁποῖον ἐκλεψαν οἱ Λατῖνοι καὶ τὸ ἀνεῦρεν ἕνα μικρὸν σκλαβόπουλον, ὀνόματι Γεώργιος: «Καὶ ἐμεινεν τὸ τίμιον ξύλον ὁ σταυρὸς εἰς τὴν κερατζίαν κβ'. χρόνους, καὶ εἰς τοὺς .ατμ'. Χριστοῦ ὄνταν ἠθέλησε νὰ φανερωθῇ, ἐφάνην ὑπ' ὄρομαν εἰς ἕναν σκλαβοπούλον βοσκαρίδιν τῶν σφακτῶν ἀπὸ τὸ χωργίον τὸ Καλαμοῦλιν, ὀνόματι Γεώργιος, τὸν ποῖον αἰχμαλωτεύσαν οἱ κουρσάριδες καὶ ἐπουλήσαν τον εἰς τὸ αὐτὸν χωρίον κοντὰ τῆς Κακορακίας» καὶ ὁ αὐτὸς Γεώργιος ἐξηγήθη τὸ ὄρομάν του πολλοὺς καὶ εἶπάν του, εἶναι φαντασία! καὶ συχνὰ ἐθῶρεν, ὅτι ἐκραζάν τον καὶ ἐλαλοῦσάν του τ' ὄνομάν του: ἔλα εἰς αὐτὸν μου, κ' ἐγὼ νὰ σοῦ δώσω θησαυρόν, ἀπὸ νὰ μὲν σὲ λείψῃ. Οἱ δ' ἐκεῖνοι ἀπὸ τοῦ γροικοῦσαν πάντα ἐλαλοῦσάν του φαντασία τοῦ δαιμόνος εἶναι! Ἐγένετον εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὡς γίον ἐβοσκεν τὰ σφακτὰ, ἐκοπίασεν καὶ ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ κοντὰ τῆς κερατζίας ὅπου ἦτον ὁ σταυρὸς, καὶ δὲν ἠμπόρε νὰ κοιμηθῇ καὶ ὡς γίον ἐκέιθετον, ἐβίγλησεν ψηλά καὶ θωρεῖ ἕναν κεράτζιν εἰς τὸ κλαδὶν τῆς κερατζίας, ἐσηκῶθη καὶ ἐπεθύμησεν νὰ τὸ φάγῃ καὶ σηκῶθη καὶ σύρνει τὸ ραβδί του νὰ ρίψῃ τὸ κεράτζιν, καὶ ἐπεριπλέκτην εἰς τὰ κλαδία τὸ ραβδί» τότε ἐπίασεν πέτραν καὶ ἔσυρε νὰ ρίψῃ τὸ ραβδί, καὶ ὡς γίον ἐπῆγεν νὰ σύρῃ τὴν πέτραν, θωρεῖ λαμπρόν μέσα εἰς τὴν κερατζίαν καὶ ἐφοβήθη» πιάνει τὸ ραβδί, καὶ ἐπῆγεν τρεχάτος εἰς τὸ χωργίον καὶ ἔβαλε φωναῖς: ἔλατε, ὅτι λαμπρόν ἐβάλαν εἰς τὴν κερατζίαν, καὶ δὲν εἶδα τίς τὸ ἔβαλεν, διὰ νὰ κάψουν τὸ δεντρόν! Τοῦτον ἐπόικεν τὸ νὰ μὲν ἐννοιαστοῦν πῶς ἐκεῖνος ἔβαλεν τὸ λαμπρόν. Ὁ λαὸς ὄτοιμα ἔπιασε νερόν καὶ ξιναρία καὶ ἦλθαν νὰ γιτιάσουν τὸ δεντρόν, καὶ μὲν γενῇ καὶ περιττοῦ ζημία» καὶ ὅσον ἦσαν θωροῦν τὸ λαμπρόν ἄνταν ἦσαν κοντὰ, τότε ἐσκίσαν, μέσα τὴν κερατζίαν μὲ τὸ ξινάριν, καὶ ἀνοιξεν ὀλίγον ἡ κερατζία, καὶ παραῦτα ἐβγῆκεν ἡ μυρῶδια, ὡς γίον τὸν μοῦσκον. Ὁ παιδίος θεωρεῖ τὸν σταυρόν καὶ βάλεν φωνὴν μεγάλην» τώρα ἐτελείωσαν τὰ ρόματά μου» δέτε τὸν σταυρόν τοῦ κυρίου! καὶ βάλλει τὸ χέριν του καὶ πιάνει τὸν ζωοποιὸν σταυρόν. Καὶ παραῦτα πιάνουν τον οἱ ἱερεῖς, καὶ παραῦτα ἐγιάναν ἰβ'. ἀστενεῖς ἀπὸ πολλαῖς ἀστενειαῖς ὅπου εἶχαν, λαμπαχίον, ἄλλοι ὅπου ἐπηγαῖναν αἷμαν, στραβοί, λωβοί, καὶ ἄλλοι. Καὶ ὁ λόγος ἐβγῆκεν εἰς τὰ περίχωρα. Γροικῶντὰ τὸ ὁ πῖσκοπος τῶν Λευκάρων ἐπῆγεν μὲ τὸ κλῆρὸς του καὶ λαὸς πολὺς, καὶ ἦλθαν ζητῶν τὸν σταυ-

ρόν, λαλῶντα: τοῦτος εἶναι ἀποῦ ἐκλέψαν ἀπὸ τὴν Τόγγην. Καὶ ὁ παιδίος ὁ Γεώργιος δὲν ἠθέλησε νὰ τὸν δώσῃ ἄμμε δτοίμα ἐπῆρεν τὸν σταυρόν, καὶ ἤρτεν εἰς τὸν ρῆγα καὶ εἶπεν του τὸ πρῶμαν πῶς ἐτραβενίασεν. Ὁ ρῆγας ἐβάλεν του εἰς τὸ σπῆτιν του, καὶ θωρῶντα τὰ πολλὰ θαύματα ἀποῦ γινίσκουνταν ἀπὸ ζαυτῆς του ἐπεθύμησε νὰ τὸν κρατήσῃ εἰς τὸ σπῆτιν του καὶ ἐκρατήσεν του ἰδ' ἡμέραις. Καὶ τὴν νύκταν, ὡς γίον ἐκοιμᾶτον ὁ ρῆγας εἶδεν ἕναν ὄρομαν πολλὰ κακὸν καὶ φοβήθην, καὶ ἐκραξεν τὸν Γεώργιον καὶ ἔδωκέν του τὸν σταυρόν. Καὶ ἐγύρεψάν του νὰ πάγῃ εἰς Κερνίαν, καὶ ἐπῆγεν μετὰ τὸν σταυρόν, καὶ ἐποίκεν πολλὰ θαύματα. Καὶ ἐκρέμισεν ὁ παιδίος καὶ ἐτζακίστην τὸ πόδιν του, καὶ διὰ θαλήματος θεοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ζωοποιῦ σταυροῦ ἐγίανεν καὶ ἐκουρεύτην μοναχὸς καὶ ἐκράξαν τον Γαβριήλ».³¹

Εἰς ἄλλο πάλιν ἀπόσπασμα βλέπομεν πῶς οἱ Γενουῆσιοι, φοβούμενοι τὴν ἐκδικησιν τῶν Κυπρίων πατριωτῶν δι' ἀδικίας, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει εἰς αὐτούς, ἐπέτυχον τὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ:

«Φοβούμενοι οἱ Γενουβίσοι διὰ ταῖς πολλαῖς ἀδικίας, φόνους, κούρησιν καὶ ἄλλα κακά, μηδὲν φουσατέψουν οἱ Κυπριῶταις καὶ ἀδικήσουν τους, ἐδιαλαλήσαν ἀπὸ τὴν μερίαν τοῦ ρηγὸς καὶ τοῦ ἀμιράλη νὰ μὲν τορμήσῃ τινὰς νὰ ἔχῃ ἄρματα ἔσω του, οὐδὲ καλὰ οὐδὲ κακά, οὐ κηνούργια οὐ παλῆα, οὐ κανέναν πρῶμαν ἀποῦ νὰ μπορῇ νὰ κακοδικήσῃ τινάν· καὶ εἴ τις εὔρεθῇ ὅτι ἔχει ἄρματα καὶ δὲν τὰ παραδώσῃ εἰς τὴν τζαρδαχάναν τοῦ ρηγὸς, νὰ κόβγουν τὴν κεφαλὴν του, καὶ εἴ τις τὸν προδώσῃ νὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸ δικόν του ὄνομίσματα πεντήκοντα. Θωρῶντα οἱ πτωχοὶ λᾶς τοὺς τυραννισμοὺς καὶ ταῖς ἀδικαίς ἀπειλαῖς τοῦς Γενουβίσοις, παραῦτα ἐφέραν πᾶσα λογὴν ἄρμα τον τὸ εἶχασιν καὶ ἐρρίψαν τα εἰς τὴν τζαρδαχάναν».³²

Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ δικαίως ἐκρίθη ὡς ἓν τῶν σπουδαιωτέρων πνευματικῶν μνημείων τῆς Φραγκοκρατουμένης Κύπρου, διότι ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν γνῶρμιάν καὶ ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων τῆς νήσου εἶναι βασική. Ἀποτελεῖ ἀδιάψευστον μαρτυρίαν περὶ τῆς γλωσσικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου τῆς Κύπρου, εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐξαπλοῦται σκότος πνευματικόν καὶ σκληρὰ δουλειά. «Ἡ νίκη τῆς κοινῆς — γράφει ὁ Μιχαλόπουλος — ἦταν ἀπόλυτη στὴν ἀρχὴ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνα στὴ Κύπρον ποὺ δίκαια τὴν ὀνομάζει ὁ Μαχαιρᾶς «τὴν φουμισμένην ἄγια νήσον ποὺ ὄσο τὴ φουμίζει κανεὶς δὲν θέλει εἰπεῖ ψέματα» (Β', σελ. 67). Καὶ πραγματικῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Μεγαλόνησος ἦταν ἡ πρωτοπορευτικὴ σκοπιὰ τοῦ Ἑλ-

ληνισμοῦ, μετὰ τὸσον ἔθνικὸν φρόνημα, μετὰ τὸσον ἑλληνικὴν συνείδηση, τὸσον ὑψωμένο πολιτισμὸν, ὥστε τελευταία νίκησε καὶ ὑπέταξε κι αὐτὸ τὸ σκληρὸ καὶ περήφανο κι ἐγωῖστὴ ξένο κατακτητὴ. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε καταβάλει τὸν Φραγκισμὸν καὶ πουθενά ἄλλοῦ δὲν φάνηκε τοῦτο ἐπιβλητικώτερον ὄσο στὴν Κύπρον. Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς μ' ὄλα τὰ ὑπέροχα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα, μ' ὄλη πῆν πολυχρόνια εὐεργετικὴ κατάκτηση, ποὺ βάσταξε πέντε σχεδὸν αἰῶνες μ' ὄλη τὴ βαρεῖα κατάθλιψη τοῦ παπισμοῦ, τίποτε ἄλλο δὲν κατόρθωσε ν' ἀφήσῃ ἐκεῖ παρά λίγες λέξεις στὴν τόσο πλούσια κυπριακὴ διάλεκτο ποὺ κι αὐτὲς μετὰ τὸ χρόνον ξεχάστηκαν. Τὸ χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ, δὲν σαλπίζει μονάχα τὴν νίκη τοῦ δημοτικισμοῦ ἐναντίον τῆς λογίας παράδοσης, μὰ διακηρύσσει μεγαλόφωνα καὶ τὴν νίκη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τοῦ Φραγκισμοῦ»³³.

* * *

3) Ἡ Χρονογραφία τοῦ Γεωργίου Βουστρωνίου. — Ἀνάλογος πρὸς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ εἶναι καὶ ἡ χρονογραφία τοῦ Βουστρωνίου ἢ Βουστρώνη, ἣτις περιλαμβάνει τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ 1456 μέχρι τοῦ 1501, τῶν ὁποίων ὡς φαίνεται ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ἄμεσον ἀντίληψιν. Ἡ ἀφήγησις εἶναι ἀπλουστερά τῆς τοῦ Μαχαιρᾶ, περιέχει δὲ πλὴν τῶν καθαρῶς ἱστορικῶν πληροφοριῶν καὶ μακρὰς περιγραφὰς σκανδάλων, μηχανορραφιῶν, ἐγκλημάτων καὶ ἄλλων δολοπλοκιῶν τῆς Αὐλῆς, εἰς ὕφος μυθιστορηματικόν καὶ πολὺ ἀφελὲς καὶ εἰλικρινές. Δυνάμεθα νὰ τὴν θεωρήσωμεν, τρόπον τινὰ συνέχισιν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαχαιρᾶ, εἶναι ὁμοίως κατωτέρα ἐκείνης, καίτοι ἐσημείωσε μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν, παλαιωτέρων καὶ νεωτέρων, περιελήφθη δὲ καὶ εἰς ἐκτενέστερα ἱστορικὰ ἔργα μεταγενεστέρων ἐποχῶν.

Περὶ τοῦ συγγραφέως δὲν ἔχομεν πολλὰς πληροφορίας, ἴσως διότι ὁ ἴδιος, ἐκ μετριοφροσύνης, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀσχοληθῇ πολὺ μετὰ τὸ ἄτομόν του. Ὀνομάζεται Γεώργιος Βουστρώνης ἢ Βουστρώνιος ἢ, ὡς οὗτος ὀνομάζει ἑαυτόν, Τζορτζῆς Πουστρουῖς ἢ Μπουστρουῖς, εἶναι δὲ ἐξελληνισθεὶς Κύπριος, καταγόμενος ἐκ τοῦ ἀρχαίου γαλλικοῦ γένους Bustrone. Ὑπῆρξε πιστὸς φίλος τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰακώβου Β'. Τῷ 1458 ἐχρησιμοποιήθη ὡς πρεσβευτῆς, λόγω δὲ ἀναμείξεως του εἰς τὴν πολιτικὴν, θεωρηθεὶς ὑποπτος ἔμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ κράτησιν ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Λευκωσίας κατὰ διαταγὴν τῆς βασιλείας Καρλόττας, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τῆς τελευταίας

ταύτης εἰς τὸν θρόνον τῆς Κύπρου ²⁴.

Ἡ χρονογραφία τοῦ Βουστρωνίου, γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Διήγησις κρόνικα Κύπρου ἀρχεύγοντα ἀπὸ τὴν ἐχρόνιαν αὐνα' Χριστοῦ», ἐδημοσιεύθη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν δύο χειρογράφων τῆς Ἑνετίας ²⁵. Ἀποτελεῖ δ' αὕτη, ὡς καὶ τὸ χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ, σπουδαῖον γλωσσικὸν καὶ λαογραφικὸν μνημεῖον, παρέχον ἀφθονον ὕλικὸν εἰς τὸν μελετητὴν τῆς ἱστορίας τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Κύπρῳ.

Ἴδου ἀπόσπασμα τῆς χρονογραφίας ἀφορῶν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμμοχώστου :

«Καὶ εἰς τοὺς αὐξ' ἐστενοχώρησεν ὁ ρε Τζάκ τὴν Κιρινίαν τόσον πολλὰ, ὅτι πλοῦν ζωὴν δὲν εἶχαν καὶ ἐφάγαν καὶ σκύλλους καὶ κάτταις, καὶ ἕναν αὐγὸν ἐξάζεν ἕναν λοκοτίνιν. Καὶ μέσα ἦτον καπετάνος ὁ σὸρ τὲ Νάβες, καὶ ἐτραχτίασεν ὁ ρε Τζάκ καὶ ἐπῆρέν τον γαμπρὸν εἰς τὴν παστάρδαν τοῦ θειοῦ του' καὶ μοναῦτα ἐπῆρέν την. Καὶ εἰς τοὺς αὐξδ' κθ' αὐγούστου ἐπῆρεν τὴν Ἀμμόχουστον, ὡς γίον τὸ εἶπουν ὀμπρός' καὶ παίρνωντά την ἔβαλεν μέσα καπετάνον τὸν Κουνέλλαν καὶ εἶπέν του : 'Δὲ πῶς σοῦ λαλῶ ἂν ἔρτω νύκταν, νὰ σοῦ πῶ ν' ἀνοίξης τὸ καστέλλιν, νὰ μὲν τὸ ἀνοίξης, καὶ κράτησ' το δυνατὰ' καὶ τσῦτο σοῦ λαλῶ ἀπάνω εἰς τὴν ζωὴν σου ! Καὶ ὁ καπετάνος ἐννοιάστην νὰ πάρη τὴν Ἀμμόχουστον, γιὰ νὰ σκοτώσῃ τὸν ρήγαν, νὰ πάρη τὴν Κύπρον. Καὶ ὁ ρήγας ἔνωσέν το, καὶ πάγει τὴν νύκταν εἰς τὸ καστέλλιν καὶ μὲ τοὺς Σαρακηνοὺς, καὶ βάλλει φωνὴν εἰς τὸ καστέλλιν νὰ τοῦ ἀνοίξῃ ὁ Κουνέλλας' καὶ εἶπέν του : 'Ἐχω ὄρισμὸν ἀπὲ τὸν ρήγαν ἀπάνω εἰς τὴν ζωὴν μου, ὅτεν ἔρτη ἐκεῖνος μὲ τὸ κορμὶν του νύκταν, νὰ μὲν τοῦ ἀνοίξω τὸ καστέλλιν. Καὶ τὸ πωρνὸν ἐλεμεντιάστην το τοῦ ρηγός, καὶ κείνος ἀποδιάβασέν τον μὲ καλὰ λογία. Καὶ μηνᾶ εἰς τὴν Λευκουσίαν, ὅτι νὰ εὔρεθουν τὸ μεσονυκτικὸν ὄσοι σορδάτοι εἶναι καὶ Φράγκοι καὶ Ρωμοί, γαῦρεθουν καλὰ ἀρματωμένοι εἰς τὴν Ἀμμόχουστον. Καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς ἐπεψέν τους καὶ ἐπῆγαν καὶ ἐμεῖναν εἰς τὴν Ἀμασαρίαν' καὶ ἐκράτησεν δύο Σαρακηνοὺς, τὸν Τζάκον ὁποῦ ἐβάπτισεν καὶ τὸν Κουρκουμᾶν. Καὶ ἐπῆγαν εἰς τὸν καιρὸν κατὰ τὸν ὄρισμὸν του, κ' ἐπεψέν τους, καὶ οὐλους τοὺς Σαρακηνοὺς ἐσκοτώσαν τους.

Καὶ ὁ Τζάνι Πέκ εἶχεν ἀδελφὴν, καὶ μαθάνοντα πῶς ὁ ρήγας ἐσκοτώσεν τὸν ἀδελφὸν τῆς καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς, ἐπῆγεν ὀμπρός τοῦ σουρτάνου καὶ ἐζήτησε νὰ τῆς ποίση δίκαιον ἀπὲ τὸν ρε Τζάκ' ἢ ποία δὲν ἦτον μεγάλη κυρά. Καὶ μοναῦτα ὁ ρήγας ἐπεψεν μαντατοφόρον εἰς τὸν

σουρτάνον μὲ μεγάλα κανισκία, λαλῶντα πῶς ἐθέλαν νὰ τὸν σκοτώσουν. Καὶ κείνη καθημερινὸν ἐπῆγαινε ὀμπρός του, καὶ ἐκλαίεν κ' ἐλάλεν τον : 'Ἀφέντη, διὰ ἕναν χοιρίδιν νὰ χαθῆ τόση ἀρμάδα, καὶ νὰ σκοτώσῃ καὶ τὸν ἀδελφὸν μου ! Καὶ ποτὲ δὲν τῆς ἐγροίκεσεν, διότι εἰς τὴν Συρίαν εἶχεν ὁ ρήγας πολλοὺς ἀπὸ τὸν ἀγαπούσαν. Καὶ ὁ σουρτάνος ἐμήνυσε πολλὰ παραπονήματα τοῦ ρηγός. Καὶ θωρῶντα ἡ ἀδελφὴ τοῦ Τζανίπεκ, πῶς ὁ σουρτάνος δὲν ἦτο νὰ τῆς ποίση βεντέττα, ἐννοιάστη νὰ πέψῃ νὰ τὸν σκοτώσῃ καὶ ἐξενίασεν ἕναν Σαρακηνὸν, καὶ ἤρτεν εἰς τὴν Κύπρον εἰς τὴν Ἀμμόχουστον, ὡς γίον πρματευτῆς' καὶ εὔρισκε τὸν ρήγαν κάτω 'ς τὸν γιालόν, καὶ πάγει κοντὰ του, καὶ ἀκτυπᾶ του μίαν πουναλλίαν εἰς τὸν λαίμον' καὶ ὁ ρήγας ἐσύρτην, καὶ ἐδωκέν τον ξωπέτσιν. Καὶ μοναῦτα ἔπεσεν εἰς τὸν γιालόν, καὶ ἐπέσαν καὶ ἐσκοτώσαν τον» ²⁶.

Ἴδου καὶ ἄλλο ἀπόσπασμα, περιγράφον ἀντιζηλίαν τῆς Αὐλῆς :

«Καὶ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον εὔρισκετον εἰς τὴν Κύπρον ἕνας καλόγηρος, ὀνόματι φρε Γιλιάμ Γουνέμες τοῦ Σανταγουστή, ὁ ποῖας ἦτον πολλὰ ἀγαπημένος μὲ τὸν ρε Τζουάνην. Καὶ ὡς γίον ἤξεύρετε, ὅτι εἰς ταῖς ἀυλάδες εὔρισκονται μεγάλαις ζήλαις τόσον ἤξευραν νὰ ποῖσουν καὶ ἐδῶξαν τὸν φρε Γιλιάμ ἀπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ ρηγός, καὶ ἀπὸ τὴν παραπόνεσιν του ἐπῆγεν εἰς τὴν Ρόδον, καὶ θωρῶντά τον εἶχαν τον πολλὰ ἀκριβόν. Καὶ θωρῶντά τον ὁ Ἀποστόλες, ὅτι ἀπὸ τὴν Κύπρον δὲν ἦτον νὰ βῆ κανέναν μαντάτον, ἐφάνην του νὰ βουλευτῆ μὲ τὸν ἄνωθεν φρε Γιλιάμ' καὶ γροικῶντα ὁ φρε Γιλιάμ ταῖς παραπόνεσές τους, εἶπέν του : Μὲν πάρης καμμίαν κακὴν καρδίαν, καὶ γῶ νὰ ποῖσω πᾶσα πρᾶμαν, ἀπὸ νᾶναι εἰς τὴν τιμὴν σου καὶ ἀπλαζίριν σου. Καὶ χωρὶς νὰ ξεύρῃ τινὰς τίποτες εἰς τὴν Ρόδον, ἀρματώσαν δύο κάτεργα εἰς τὴν Ρόδον, ἕναν τοῦ Τζουάν Καλαρκᾶ, καὶ τὸ Φιουριντίνικον, καὶ τὴν παραβέλλαν τοῦ Τζουάν Μπερές, καὶ τὴν παραβέλλαν τοῦ Τζουάν Ταφουρές, καὶ ἐμπῆκαν ἀπάνω ὁ Ἀποστόλες καὶ ὁ φρε Γιλιάμ καὶ ἤρταν εἰς τὴν Κύπρον, εἰς τὴν Κιρινίαν, χωρὶς νὰ ξεύρῃ τινὰς κανέναν μαντάτον» ²⁷.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο χρονογράφους, τοὺς ὁποίους ἀνεφέρομεν, ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἄλλοι λόγιοι, πεζογράφοι, ἱστορικοί, θεολόγοι, τῶν ὁποίων ὄμως τὰ ἔργα στεροῦνται εὐρυτέρας λογοτεχνικῆς σημασίας. Ἐπίσης διεσώθησαν ἐν τῇ νήσῳ καὶ πολλὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα γλωσσικά μνημεῖα, δημοσιευθέντα ἐν πολλοῖς ὑπὸ τοῦ Σάθα καὶ τοῦ Σακελλαρίου ²⁸.

Β' Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Παραλλήλως πρὸς τὴν πεζογραφίαν, ἡ Κύπρος ἔχει νὰ παρουσιάσῃ καὶ ποιητικὴν παραγωγὴν ἀξιόλογον, ἢ ὅποια, ἀπὸ καθαρῶς λογοτεχνικῆς ἐπόψεως, εἶναι πολὺ ἀνωτέρα τῆς πρώτης.

Ἡ Κυπριακὴ ποίησις, γραμμὴν εἰς τὸ τοπικὸν δημοτικὸν ἰδίωμα, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, τὴν καθαρῶς δημοτικὴν ἢ καὶ δημοτικίζουσαν ποίησιν, ἥτις δύναται ἐν πολλοῖς νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχισις τῆς δημοτικῆς παραδόσεως τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων καὶ τὴν δόκιμον, ἥτις ἐγράφη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς δυτικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς ἰταλικῆς συγχρόνου ποιητικῆς παραγωγῆς.

1) Κυπριακὰ ἔρωτικὰ ποιήματα: Τὰ σημαντικώτερα προϊόντα τῆς δόκιμου ποιητικῆς παραγωγῆς τῆς Κύπρου κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας εἶναι τὰ «Κυπριακὰ ἔρωτικὰ ποιήματα»²⁰. Πρόκειται περὶ μεγάλης λογοτεχνικῆς ἀξίας ποιημάτων καθαρῶς λυρικοῦ περιεχομένου, τὰ ὅποια δεικνύουν μακρὰν προεργασίαν καὶ καταλαμβάνουν τὴν πρώτην θέσιν εἰς ὄλην τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν τοῦ εἴδους τούτου εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὅποian ἢ λυρικὴ ποίησις ἢ εἶχεν τελείως ἐκλείψει ἢ εἶχε νὰ παρουσιάσῃ ἔργα δευτερευούσης ὄλης σημασίας.

Τὰ ἐν λόγῳ ποιήματα γραμμὴν εἰς κυπριακὴν διάλεκτον καὶ σφζόμενα εἰς κώδικα τῆς Μαρκανθῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑνετίας, ἀνάγονται εἰς τὸν 16ον αἰῶνα. Ἐξ αὐτῶν μόνον μέρος εἶχε δημοσιεύσει ὁ Legrand εἰς τὴν γνωστὴν συλλογὴν τοῦ «Bibliothèque Grecque vulgaire»²¹, τελευταίως δὲ ἐξεδόθησαν εἰς πλήρη ἐκδοσιν ἀπὸ τῆς Thémis Siarkaras - Pitsillidés²², μὲ ἐιδικὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίας περὶ τῆς γλώσσης, τοῦ μέτρου κλπ. Νέαν ἐκδοσιν ἔχει ἀναγγεῖλαι καὶ ὁ Ἰντιάνος⁴.

Τὸ περιεχόμενον καὶ ἐν γένει τὸ ὕφος τῶν ποιημάτων τούτων, θυμίζουσι τὴν ἀνάλογον ἰταλικὴν ποίησιν, ἰδίᾳ δὲ τὸν Πετράρχην καὶ ἄλλους συγχρόνους αὐτοῦ ποιητάς. Ἡ ἐπίδρασις εἰς πολλὰ σημεῖα εἶναι ἀμέσως καταφανής, ἐνίοτε δὲ πρόκειται περὶ ἀπλῆς μεταφράσεως ἰταλικῶν προτύπων. Διάφοροι κρίσεις ἐξεφράσθησαν περὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν ποιημάτων τούτων, θὰ χρειασθῇ ὁμοῦς ἀκόμη μακρὰ ἔρευνα διὰ νὰ καταληξώμεν εἰς τελικὰ συμπεράσματα. Τὰ ἔρωτικὰ κυπριακὰ ποιήματα, τὰ ὅποια εἶναι γραμμὴν μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρας, μὲ τάσιν τὴν φωνητικὴν προφορὰν καὶ ὄχι τὴν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων, ἀκολουθοῦν παλαιότερον κυπριακὸν ἰδίωμα, τὸ ὅποιον σήμερον δὲν εἶναι πάντοτε νοητὸν.

Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορίσῃ τις, ἐὰν ὁ ποιητὴς εἶναι ξένος, παραμείνας ἐπὶ μα-

κρὸν χρόνον εἰς Κύπρον, ἢ ἀντιθέτως Ἑλλην παραμείνας ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς Ἰταλίαν ἢ ὁπωσδήποτε ἐπὶ μακρὸν χρόνον μελετήσας τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ λογοτεχνίαν. Ἀναμφισβήτητον ὁμοῦς παραμένει ὅτι εἶναι δόκιμος καὶ πεπειραμένος ποιητὴς, γνωρίζων νὰ χρησιμοποιῇ μετ' εὐχερείας τὴν ὁμοιοκαταληξίαν καὶ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἰδίᾳ δὲ τὸν ἐνδεκασύλλαβον. Ἄγνωστον παραμένει τὸ ὄνομά του, ἢ δὲ ὑπόθεσις ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ Ζαχαρία Βουστρωνίου φαίνεται πολὺ ἀπίθανος, ἂν ὄχι τελείως ἀπαράδεκτος. Ὁ ποιητὴς φροντίζει ὁμοῦς νὰ περιγράψῃ τὸ οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας του, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι πρέπει νὰ ἦτο εὐγενοῦς καταγωγῆς. Οὕτω εἰς βραχὺ εἰσαγωγικὸν ποίημα γράφει²³:

Διὰ σημάδιν ἔχω λιόντα
στὴν ὀχρὰν ὁποῦ ἂν γοῖδον ἄστρον,
πράσινον δεντρὸν σὰν κάστρον
πάντα στέκεται θωρώντα·
μ' ὄρεξην παντὲς βιγλώντα
τοῦ δεντροῦ τοὺς κλώνους χάσκει,
νὰ πηδήσῃ πάνω πάσκει
καὶ γι' αὐτὸν στέκει στεκόντα²⁴.

Ὁ ποιητὴς, ὡς γράφει, ἀπευθύνεται μόνον εἰς ὄσους ἐδοκίμασαν τοὺς πόνους καὶ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ ἔρωτος, ἀκολουθῶν δὲ τὸ παράδειγμα καὶ ἄλλων ποιητῶν τῆς ἐποχῆς καλεῖ αὐτοὺς νὰ ἀναγνώσουν τὴν συλλογὴν του:

Ὅστις τοῦ πόθου δὲν εἶν' πειρασμένος
τὰ δολερά του πάθη δὲν γνωρίζει·
ὅστις πὸ κείνον δὲν εἶναι καμένος
κι ἀκόμη στὴν καρδίαν νὰ τὸν φλογίξῃ,
ὅστις γι' ἀγάπην δὲν ἔν πληγωμένος
εἰς τὴν καρδίαν κι ἀκόμη μαρτυρίζει,
ταῦτα τὰ λίγα φύλλα μὴν τανύσῃ
γιατὶ ξέρω δὲν θέλει ν' ἀγνωρίσει²⁵.

Ἡ στιχουργικὴ τοῦ ποιητοῦ εἶναι καθ' ὅλα τελεία καὶ ἀψογος, γνωρίζει νὰ χρησιμοποιῇ ὅλα τὰ εἰδικὰ στιχουργικὰ εἶδη τῆς ἐποχῆς, ὅπως τὸ δεκατετράστιχον, τὸ ὀκτάστιχον (ὀττάβα) κλ. Γράφει σχετικῶς ὁ Βουτιερίδης: «Ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν τὰ κυπριακὰ ποιήματα εἶναι ἄρτια. Ὁ ποιητὴς γνωρίζει νὰ συνθέτῃ σονέττα καὶ ὀτάβες καθ' ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τεχνικῆς των. Οὐδαμοῦ σχεδὸν ὑπάρχει χασμωδία. Ὁ ἐνδεκασύλλαβος στίχος του εἶναι ἀμεμπτος· χρησιμοποιεῖ συνηθέστατα ὀλιγοσυλλάβους λέξεις, οὕτως ὥστε ὁ στίχος νὰ ἔχη ὄλην τὴν ἀπαιτουμένην περὶ τεχνὸν μορφήν καὶ νὰ φαίνεται ὅτι ἐγενεῖν ἐπεξεργασία του· ἢ ὁμοιοκαταληξία του εἶναι πλουσία καὶ τεχνικὴ ἕκαστον δὲ ποίημα ἐκφράζει ὀλοκληρωτικῶς τὴν

κεντρικὴν ἰδέαν ἀνευ πλατυασμῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν τὰ κυπριακὰ ταῦτα ποιήματα εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων μνημείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους»⁸⁶.

Χαρακτηριστικὸν ποίημα τῆς συλλογῆς ἀποδεικνύον τὴν ἐκ τῆς Ἰταλικῆς προέλευσιν ὀρισμένων ποιημάτων, εἶναι τὸ κατωτέρω διγλωσσὸν σονέττον, τὸ ὁποῖον εἶναι μετὰφρασις τοῦ σονέτου «Εἰς τὸν θάνατον τῆς Λάουρα» τοῦ Πετράρχου. Εἰς αὐτὸ παρατηρεῖται τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι ὁ ποιητὴς διατηρεῖ, ὡς ἀπαντοῦν εἰς τὸ πρότυπον, τοὺς πρώτους στίχους τῶν στροφῶν καὶ μεταφράζει τοὺς ὑπολοίπους:

Quasi io in regio di ciel scender l'aurora
 μέ τὰ μαλλιά της τόσον γλαμπρισμένα,
 ὁ πόθος νιώνει τὰ λαμπρά σ' ἔμένα
 καὶ λέγω «ἢ θέισσά μου ὄδε 'ναι τώρα».

O felice Titon, tu sai ben l'ora
 τὸ βίός σου νὰ τὸ φέρης πρὸς ἑσέναν
 κ' ἐγὼ ἂν θελήσω νὰ τὸ δῶ, ἀγιμένα!
 χρειά 'ναι νὰ δώσω τέλος εἰς τὴν ὥραν.

I vostri dipartir non son si duri
 διατὶ σ' ἑσὲν τὴν νύχταν κάμνει στρέμμα
 κι ἀρέσκουν τ' ἄσπρα σου μαλλιά σ' αὐτόν της.

Le mie notti fa triste e li giorni scuri
 κείνη πού πῆρεν ἀπὸ μὲν τὸ πνεῦμα
 κ' ἐγὼ τὰ δόλια πάθη 'πὸ ἑαυτὸν της».

Παραθέτομεν μερικὰ ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς, τὰ ὁποῖα διακρίνει ἡ εὐγένεια τῆς ἐκφράσεως, ἡ χάρις τῆς συγθέσεως καὶ ὁ πλέον εὐλικρινὴς καὶ βαθὺς λυρισμὸς.

Εἰς τοὺς στίχους, οἷτινες ἀκολουθοῦν τὴν περιγραφὴν τοῦ οἰκοσῆμου, ὁ ἄγνωστος ποιητὴς μας λέγει ὅτι τὰ ποιήματά του περιγράφουν τοὺς πόνους, τὰς θλίψεις καὶ τὰ δάκρυα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπροξένησεν ἡ ἀγαπημένη μετὰ τὴν σκληρὰν συμπεριφορὰν της. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν πρόκειται νὰ τὰ ἐνδύσῃ οὔτε με κόκκινα, διότι δὲν ἔδοκίμασε τὴν εὐτυχίαν, οὔτε με πράσινα, διότι ἡ ἀγαπημένη του δὲν τοῦ ἀφίνει ἐλπίδας, οὔτε με ζωηρὰ χρώματα, διότι δὲν ἐγνώρισε τὴν χαρὰν με μαῦρα θὰ τὰ ἐνδύσῃ, διότι μόνον αὐτὸ τὸ χρῶμα ἀρμόζει εἰς τὴν καρδίαν του. Καὶ ἂν κανεῖς τὰ ἐρωτήσῃ τὸν λόγον τῆς θλίψεως, ἅς μὴ τοῦ ἀποκρύψουν τὴν ἀλήθειαν, διότι ἴσως τὸ μάθη καὶ ἡ κυρά του καὶ τὸν λυπηθῆ:

*Ὡδε μέσα γραμμένα τὰ λαμπρά μου,
 βάρη καὶ πλῆξες καὶ χολές βαμμένες,
 τέσ ποιές μοῦ δῶκεν ἡ γλυκεῖα κυρά μου
 κ' ἐποίηκεν τέσ ἡμέρες μου θλιμμένες.
 *Ὡδε λαλῶ τοῦ πόθου τὰ κακά μου
 κι ὄλες μου οἱ ἔννοιες ὄδε 'ναι γραμμένες.
 *Ὡ παῖδιοι, βάρτε τὸ σκοπὸν σ' αὐτόν μου,
 μάθετε σείς ἀπὸ τὸν δεξοδὸν μου.

*Ἄγωμε, βιβλιὸν παραδαρμένον,
 κι ἂν τύχη ποῦποτε ποτὲ καὶ δῶ σε
 μὲν βαρεθῆς νὰ πῆς: «'ὄε τὸν θλιμμένον
 πού κόπιασεν γιὰ μὲν», παρακαλῶ σε.
 Κι ἂν δῆς κείνην πού μ' ἔκαψεν τὸ ξένον,
 πέ της ἀχ τὴν μεριάμ μου «προσκυνῶ σε»
 'ὄε πῶς ἐγὼ παντοῦ φιλῶ σε σέναν
 φίλα κ' ἔσοῦ τὸ χέριν της γιὰ μένα.

Κόκκινα δὲν σὲ ντύνω, βιβλιὸν μου,
 γιατί γιορτὴν δὲν εἶδα στὴν πικριάν μου
 πράσινα δὲ ταιριάζουν στὸ λαμπρόν μου,
 γιατί θάρρος δὲν βλέπω ἀχ τὴν κυράν μου
 ὀχράδες δὲν στέκουν καλὰ σ' αὐτόν μου
 γιατί ποτὲ δὲν εἶχα τὴν χαρὰν μου
 μαῦρα σὲ ντύνω, μαῦρα λυπημένα,
 τὰ ποιὰ ταιριάζουν στὴν καρδιάμ μου μένα.

Μὲ τῆς καρδιάς μου τὴν ὀχρὰ ντυμένον
 ἄγωμε, βιβλιὸν, καὶ μὲν μουλλῶσης
 ὅτις σοῦ πῆ: «γιατὶ εἶσαι λυπημένον;»
 ἀχ τὴν ἀλήθειαν λόγον μὲν τοῦ χώσης
 τὸ πάθος μου μὴν στέκης μουλλωμένον,
 βάλε βουργὰ φωνές, ὄσες νὰ σώσης
 ἂν τύχως ν' ἀγρικῆσῃ ἡ κυρά μου
 τάχα καὶ νὰ λυπήθῃν τὰ λαμπρά μου».

Εἰς ἓνα ποίημά του ὁ ἐρωτευμένος συγγραφεὺς, διεκτραγωδῶν τοὺς πόνους καὶ τὴν διαρκὴ θλίψιν του, παρακαλεῖ τὴν ἀγαπημένην του νὰ τὸν λυπηθῆ, διότι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ἀποθάνῃ ἐξ αἰτίας τῆς σκληρότητός της. Ἐπειδὴ δὲ ὄλη ἡ ὑπαρξίς του ἀνήκει περισσότερο εἰς ἐκείνην παρά εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἡ ἀπώλεια θὰ εἶναι μεγαλυτέρα δι' ἐκείνην ἢ διὰ τὸν ἴδιον:

*Ἄν ἐξαυρες τὴν πίστην καὶ λαμπρόν μου
 ὡς γοιδὸν ἐγὼ θωρῶ τὴν ὀμορφίαν σου.
 ἔθελες ἔχειν λύπην στὴν καρδιά σου
 ὄχι συμπάθειον μόνον εἰς αὐτόν μου
 ἀμὲ τὸν ἑμαυτόν μου
 ἀφότις, ὦ κυρά μου, δὲν γνωρίζεις,
 τὸν χάρον, ὄτοιμα σ' ἔμην βιγλίζεις.
 Ν' ἀλλάξης μετὰ τὸν θάνατον τὴν ζῶν μου
 ζημιὰ μας εἶναι, ἀμὲ περίτου σέναν
 γιατί 'μαι πιά δικός σου παρά μέναν».

Εἰς ἄλλο του ποίημα ἐκφράζει τὸν δισταγμὸν του ὀπως μιλῆσῃ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του, διότι ἐνῶ ὁ ἔρωσ του τὸν ὠθεῖ πρὸς τοῦτο τὸ ἴδιον συναίσθημα τοῦ ἀφαιρεῖ κάθε πρωτοβουλίαν καὶ τὸν ἐμβάλλει εἰς φόβον:

Μὲ φόβον στέκω πῶς νὰ σοῦ μιλήσω
 φοβῶντα πάντα πὰς καὶ βαρεθῆς με
 τὰ πάθη βιάζουν πὰς καὶ λυπηθῆς με
 κι ἀπὸ τὰ δυὸ δὲν ξεύρω ποιὸν νὰ ποῖσω.
 Ὄνταν τὴν εὐγένειάν σου νὰ βιγλίσω,
 χάννεται ὁ λογισμὸς μου
 σκοτίζεται ὁ σκοπός μου
 καὶ δὲν ἠξεύρω πῶθεν ν' ἀρχινίσω
 ὁ δίκιος πόθος τάσσει μου τὸ θάρρος

κι ὁ φόβος σου μὲ βάλλει ἔς μέγαβ βάρος ⁴⁰.

Εἰς ἄλλο ποίημά του ὁ συγγραφεὺς μετὰ πόνου ἀναλογίζεται ὅτι ἡ ζωὴ παρέρχεται μετὰ μεγάλης ταχύτητος καὶ ὅτι γρήγορα ἐγγίζει διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ θάνατος:

Ἐλάφιν τόσα γλήγορα στήν στράταν
δὲν τρέχει ἄλλων ζῶν μέσα στὸ δάσος,
ἄε ποταμὸς βιασμένος πού ψιχάδιν,
ἄε νέφος ὄντας φεύγει ὀμπρὸ στ' ἀνέμιν
ἄε τόσα γλήγορα πετὰ ξουφάριν
γοιὸν φεύγουν τούτης τῆς ζωῆς οἱ χρόνοι ⁴¹.

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς λέγει, ἡ ζωὴ του ἦτο πλήρης πόνων καὶ περιπετειῶν, παρακαλεῖ τὸν θεὸν ὅπως τοῦ παράσχη τοῦλάχιστον εἰρηνικὸν τὸν θάνατον καὶ γνωρίσῃ τὴν γαλήνην ἐκείνην τὴν ὁποίαν δὲν κατάρθωσε νὰ ἀπολαύσῃ εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν:

Ἄν ἐζησα στήν μάχην κ' εἰς τὸ βάρος,
Ἄφέντη, δῶσ' τὸ τέλος, μὲ εἰρήνην
κι ἂν ἦτον πικρὸν ὄτοσον τὸ στάμαν,

ὡς εἶναι ὁ μισεμὸς ὄλος γαλήνην.
Τοῦτ τὴν λλίγην τὴν ζωὴν, μὲ δίχα κλάμαν
νὰ τὴν περάσω, σὰν ἔχω τὸ θάρος ⁴².

Ἰδοῦ τέλος ἓνα ποίημα ἀκόμη, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν πόνον του διότι ἡ ἐκλεκτὴ του, ἡ ὁποία ἄλλοτε τοῦ ὑπέσχετο αἰώνιαν ἀγάπην, τώρα τὸν ἀπηνήθη· παρηγορεῖται ὁμως ἐνθυμούμενος τὴν παροιμίαν ὅτι ὁποῖος πραγματικῶς ἠγάπησε καὶ ἂν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀπομακρυνθῇ, ὁμως καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου αἰσθήματος μόλις πλησιάσῃ τὸν παλαιὸν σύντροφόν του. Τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν - ὅπως καὶ τινὰ ἄλλα τῆς συλλογῆς - ὅτι ἔχει γραφῆ εἰς δεκαπεντασυλλαβούς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε νὰ χειρίζεται μετ' εὐχερείας, ἐκτὸς τῶν ξένων, καὶ τὸ καθαρῶς ἐθνικὸν τοῦτο μέτρον:

Ποιὰ παραπὸνση μπορεῖ νὰ μοιάσῃ στήν δικήν μου
ὁπού ἔχα μόνον μίαν κυράν εἰς ὄλην τὴν ζωὴν μου
κ' ἐδόξαζα κι ἀγάπουν τὴν μπιστά, μὰ τὴν ψυχὴν μου,
καὶ τώρα τέλεια ἀρνήθημ με κ' ἔκοψεν τὴν πνοήν μου:

Ἐκείνην πού ἔχα συνοδεῖάν καὶ τέρμιον ἐδικόν μου
κ' ἐλάλεμ μου «μὲν σ' ἀρνηθῶ ποτές, τὸν ἀγγελὸν μου»,
τώρα βιγλίζω ἀρνήθημ με καὶ θέλει τὸ κακόν μου
κ' ἦρτεν κι ἀπλίκεψεν μακρὰ καμπόσον· ἀέ αὐτόν μου.

Εἰς τοῦτον θεραπεύομαι καὶ λέγουν π' ἀγαπήσῃ
ὥστε νὰ ζῆ καὶ νὰ θωρῆ δὲν θέλει λησμονήσῃ
κι ἀνίσως κι ἀπὸ ξαύτου του καμπόσον ξωμακρίσῃ,
μοναῦτα σ' ὄσον τὸν ἰδὴ θέλει του συμπαθήσει.

Λοιπὸν πιστεύω μὲν εἶναι τόσον σκληρὴ καρδιά σου,
ἐννοιάζοντα καὶ κάποτε ἐστέκουμον κοντά σου

θωρώντα με τὸ πῶς περνῶ κλαμόντα ἔπο σιμά σου,
κυρά μου, νὰ μὴδὲν μοῦ πῆς: «ἔσοῦ πού κλαίγεις,
[γυιὰ σου]» ⁴³.

Ἄνάλογα ποιήματα, τοιοῦτου λυρισμοῦ καὶ τεχνικῆς τελειότητος, δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας μας, διὸ καὶ κατέχουν ταῦτα ὅλως ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν γραμματείαν μας. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Δημητράς: «Τὰ κυπριακὰ τραγούδια ἔχουν θέμα ἀποκλειστικὸ τὸν ἔρωτα, ὄχι σὲ πρωτόγονη μορφή πάθους, ἀλλὰ σὲ ἐξευγενισμένη ἀστικὴ μορφή. Τὰ ἔρωτικά αὐτὰ τραγούδια ἔχουν ὄχι μόνον ρίμα ἀλλὰ καὶ συχνὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τεχνικὰ μετρικὰ συμπλέγματα, καθὼς σονέττα καὶ ὀκτάβες. Ἡ στιχουργικὴ τους εἶναι ἀψογη καὶ παρουσιάζουν ἓναν λαμπρὰ δουλεμένο ἐντεκασύλλαβο, γιὰ τὸν ὁποῖο μποροῦμε νὰ ποῦμε τ' ἀντίστοιχα μὲ ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω γιὰ τὴ ρίμα: δυτικὴ προέλευση ἀνεξάρτητα ἀπὸ καλιότερες ἑλληνικὲς δημιουργίες. Ἡ ἰταλικὴ ἐπίδραση μέσα στὰ ἔργα αὐτὰ δὲν εἶναι μόνον ἔμμεση ἀλλὰ καὶ ἀμεση: διαπιστώθηκε δηλαδὴ ἀνάμεσα σὲ ἄλλα καὶ παρουσία μεταφράσεων ἀπὸ σονέττα τοῦ Πετράρχη. Ἡ γλώσσα τῶν ποιημάτων αὐτῶν εἶναι ἔντονα ἰδιωματικὴ σὲ βαθμὸ πού δυσκολεύει τὴν κατανόησίν τους. Ἀλλὰ κι ἔτσι, ὅπως μᾶς δίνονται, μᾶς εἶναι ἐντελῶς αἰσθητὴ ἡ χάρις τους, ἡ ἐλαφράδα τους κ' ἡ κόμψότητά τους... Φυσικὰ μὴ τέτοια ποιότητα λόγου προϋποθέτει μακρὰ καλλιέργεια. Σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς γλωσσικῆς ἔρευνας, τὰ ποιήματα αὐτὰ πρέπει ν' ἀνάγονται στὸ τέλος τοῦ 15' ἢ στὶς ἀρχὰς τοῦ 16' αἰῶνα» ⁴⁴.

* * *

2) Ἡ δημοτικὴ ποίησις.— Ἄν ἡ δόκιμος ποίησις ἢ ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὴν Κύπρον εἶναι μᾶλλον περιωρισμένη εἰς ὄγκον, πλουσία ἀντιθέτως καὶ ποικίλη εἰς θέματα εἶναι ἢ ποίησις ἢ ἔχουσα λαϊκὴν τὴν προέλευσιν, εἴτε αὕτη ὀφείλεται γενικώτερον εἰς τὴν λαϊκὴν μῦσιν, εἴτε εἰς τοὺς λεγομένους ποιητάρηδες, τὴν τάξιν ἐκείνην τῶν λαϊκῶν τραγουδιστῶν, οἵτινες ἀκόμη σήμερον ἀκούονται εἰς τὴν Μεγαλόνησον. Καίτοι ὁμως μὲ τὴν δημοτικὴν ποίησιν τῆς Κύπρου ἠσχολήθησαν κατὰ καιροῦς ὄχι ὀλίγοι μελετηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Σάθας, Σακελλάριος, Μενάρδος, Πολίτης, Χατζηγιάννου κ.ά. ⁴⁵, ὁμως δὲν ὑπάρχει εἰσέτι οὔτε πλήρης συλλογὴ τοῦ πλουσίου τούτου ὕλικου οὔτε σχετικὴ συστηματικὴ μελέτη καὶ κατάταξις. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἰσχύουν διὰ τὴν κυπριακὴν δημοτικὴν ποίησιν αἱ ἀρχαὶ τῆς καθόλου ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως, μὲ μικρὰς μόνον παρεκλίσεις. Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της, ἦτις κα-

θιστῶ αὐτὴν προκεχωρημένον φυλάκιον τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, ἐπόμενον ἤτο νὰ ἀναπτυχθῆ ἐν Κύπρῳ ἰδιαιτέρως ἡ ἀκριτικὴ ποίησις, ἣτις ψάλλει τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἥρωος, πολλὰ δὲ σχετικὰ ποιήματα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ κύκλου τούτου. Τὰ πλεῖστα τῶν ὑπολοίπων δημοτικῶν ποιημάτων, ὅσα δὲν ἔχουν ἱστορικὸν χαρακτήρα, εἶναι καθαρῶς λυρικά, ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὸ θέμα τοῦ ἔρωτος καὶ εἰς ἄλλα θέματα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς.

α) Τὰ ἡρωϊκὰ καὶ ἱστορικὰ δημῶτικὰ ποιήματα.— Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν ποιήματα ἡρωϊκοῦ καὶ ἱστορικοῦ κατ' ἐξοχὴν περιεχομένου, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐνθυμίζουν τὰ ἀνάλογα εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν ἱστορικὰ καὶ ἡρωϊκὰ στιχοιουργήματα τῆς τελευταίας βυζαντινῆς ὡς καὶ τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς⁴⁶.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ Κύπρος ὑπέστη πλεῖστας ὄσας ἐπιδρομὰς ἐκ μέρους τῶν Σαρακηνῶν, διὸ παρέστη ἀνάγκη ἀποστολῆς εἰς τὴν νῆσον εἰδικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, τῶν «στρατιῶν», αἵτινες, διὰ τῶν ἡρωϊκῶν αὐτῶν ἀγώνων, ὑπῆρξαν ἀφορμὴ ἐμπνεύσεως πολλῶν ἱστορικῶν ποιημάτων, ὕμνων τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τῶν ἀγωνιζομένων. Ὁ κυριώτερος κύκλος περιλαμβάνει ποιήματα ἀκριτικά, ἐν οἷς περιγράφονται τὰ κατορθώματα τοῦ γνωστοῦ μεσαιωνικοῦ ἔθνικοῦ ἥρωος, ἢ καὶ ἄλλων ἡρώων, ὡς ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ Διαφύλακτος, ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Κωνσταντᾶς κ.ἄ.

Τὰ ποιήματα αὐτά, πλὴν τῆς ἐξάρσεως τῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἡρωϊκοῦ πρωταγωνιστοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἡρώων, ἀφηγοῦνται καὶ τὴν πάλην μετὰ τὸν Χάρον, τὸν τρόπον τοῦ θανάτου, τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν ἐκλεκτὴν του κ.λ.π. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν σώζονται ἀκόμη σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, διακρίνονται δέ, ὡς ἐτονίσθη, διὰ τὴν ποιητικὴν χάριν καὶ ἀφέλειαν, τὸ λεπτομερικὸν ἐνδιαφέρον, μετὰ τοῦ ὁποῖου οἱ λαϊκοὶ ποιηταὶ θέλουν νὰ παρακολουθοῦν τοὺς ἥρωας τῶν εἰς ὄσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς των, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀγάπην, μετὰ τὴν ὁποῖαν ὁ λαὸς περιέβαλλε τοὺς ἥρωας τούτους, ταυτοχρόνως δὲ καὶ διὰ τὸν θαυμασμόν, τὴν δύναμιν καὶ τὸ θάρρος, ὥστε εἰς τὴν Κύπρον νὰ ὀφείλεται, ἐν μέρει, ἡ δημιουργία τοῦ ἰδεώδους προτύπου τῆς ρώμης μετὰ τὸν Διγενῆν. Οὕτω κατὰ τὸν Ν. Πολίτην, εἰς αὐτὴν ἀνήκει «ἡ τιμὴ ὅτι ἀκμαίαν διετήρησε τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος καὶ ψάλλει ἀκόμη ἀναλλοιώτους τοῦ ἔθνικοῦ ὕμνων ἔπους τὰς ραψωδίας».

Ἴδου ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν πλοῦσιον αὐτὸν κύκλον. Ἐκ τοῦ ἄσματος τοῦ Ἀνδρόνικου :

Κορσεύκου καὶ Σαρακηνούς, κορσεύκου καὶ Ρο-
[βίταις
κορσεύκου τὸν Ἀνδρόνικον νὰ πάρουν τὴν καλὴν
[του.

Ἄγκαστρωμένη ἐννέα μηνῶν τῆς ὄρας νὰ γεννήσῃ,
Ἐς τὰ μάρμαρα τὸ γέννησεν, Ἐς τὴν φυλακὴν τὸ
[δρέφει,

ἡ μάνα του τὸ τάιζεν φιχούδιν μετὰ τὸ γάλαν,
γιὰ νὰ μεαλόνῃ γρήγορα κῆ ὁ κύρις του τὸ θέλει·
ἢ μοίρισσα τὸ τάιζεν φιχούδιν μετὰ τὸ μέλι
γιὰ νὰ μεαλόνῃ γρήγορα, γιὰ νὰ πουςουρμανέψῃ.
Ἐμπα μέρα κῆ ἔβκα μέρα ἤρτεν καὶ μιὰ γεορτούλλα,
κι ἐξέβηκεν καὶ τὸ μωρὸν ἔξω νὰ διακινήσῃ,
ἤδρεν καὶ τοὺς Σαρακηνούς δικίμια κῆ ἐσηκόνναν,
ἄλλος σηκόννει πιθαμήν, κῆ ἄλλος σηκόννει πῆχυν,
τέλειά του ὁ καλλίτερος Ἐς τὰ στήθη τοῦ ἀθρώπου·
ἐτάνησεν καὶ τὸ μωρὸν μετὰ τὸ μικρὸν δαχτύλιν
καὶ πίσω του τὸ πέταξε κῆ ἐπῆεν ἕνα μίλιν!⁴⁷

Εἶναι τὰ κατορθώματα τὰ ὁποῖα ἀρέσκειται νὰ ἀφηγητῆ ἡ λαϊκὴ μουσα διὰ τοὺς ἀγαπητοὺς τῆς ἥρωας, τοὺς ὁποῖους ἀπὸ νηπιακῆς ἡλικίας παρουσιάζει μετὰ ὑπεράνθρωπον δύναμιν. Καὶ εἰς αὐτὸν τὸν τόνον τὸ ποίημα συνεχίζει τὴν περιγραφὴν τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἀνδρόνικου.

Ὡραιότατον τὸ ποίημα τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν ἀγῶνα μετὰ τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, θέμα προσφιλέστατον εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστὸν, ἐνέπνευσε καὶ τὸν Παλαμᾶν. Δὲν εἶναι ἀνεκτὸν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ὁ ἐθνικὸς ἥρωας νὰ ἀποθνήσκῃ ὡς κοινὸς θνητὸς εἰς τὴν κλίνην, νικημένος ἀπὸ τὸν Χάρον. Θὰ ἀγωνισθῆ, θὰ νικήσῃ ἢ θὰ ὑποκύψῃ μετὰ μακρὰν πάλην, καὶ εἰς τὸ τέλος θὰ ἀποθάνῃ καὶ ἀρμόζει εἰς πραγματικὸν ἥρωα.

Καὶ εἰς ἄλλα ποιήματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, ὁ Διγενῆς παρίσταται ἀγωνιζόμενος ὡς ἴσος πρὸς ἴσον μετὰ τὸν Χάρον. Εἰς τὴν κυπριακὴν παραλλαγὴν ὁ μεσαιωνικὸς μας ἥρωας κατορθώνει νὰ νικήσῃ τὸν Χάρον καὶ μόνον ἢ θεία ἐπέμβασις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν θάνατον τοῦ Διγενῆ. Ἴδου ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κυπριακὸν ποίημα «Διγενῆ καὶ Χάρου πάλη» :

Κῆ ἀπολοῦται Χάροντας, στέκεται καὶ λαλεῖ τους·
Ἐν ἤρτα γιῶ ὁ Χάροντας νὰ φᾶ, νὰ πιῶ μετὰ σας,
παρὰ ἄρτα γιῶ ὁ Χάροντας τὸν κάλλιόν σας νὰ
[πάρω.

Κῆ ἀπολοῦνται ἀρκοντες στέκουσι καὶ λαλοῦν του·
καὶ ἄπε μας, ἄπε μας, Χάροντα, ποῖος ἐνὶ ὁ καλὸς μας ;
Κῆ ἀπολοῦσῃ Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους·
Ἐνὶ καὶ μακροδάχτυλος, ἐνὶ κῆ ἀναρκοδόντας.
Ποῦ τ' ἀκουσεν ὁ Διεννῆς ἀρκώθη κῆ ἐθυμώθη,
κλωτσιάν τῶν τάβλων ἔδωκεν, κλωτσιάν καὶ τῶν
[τσαέρων,

καὶ τὰ κανατοσκοῦτελα πετᾶ τα Ἐς τὸν ἀέρα,
Κῆ ἀπολοῦσῃ Διεννῆς τοῦ Χάροντα καὶ λέει·
κῆ ἀν μετὰ νικήσῃς, Χάροντα, ἔβκαλε τὴν ψυχὴν μου,
κῆ ἀνσὲ νικήσω, Χάροντα, χάρισ' μου τὴν ζωὴν μου.

Χεργίαις χεργίαις ἐπιάσσαι κῆ ἐπῆαν ἑστὴν παναίστραν·
κῆ ἀπολοῆθη Χάροντασ καὶ λέει καὶ λαλεῖ του,
κῆ ἀλαβροπίασ με, Διεννῆ, γιά νά σ' ἀλαβροπίασω.
Κῆ ἀλαβροπιάνν' ὁ Διεννῆσ καὶ σφιχτοπιάνν' ὁ Χάρος·
κεῖ ποῦ ἴπιαννεν ὁ Χάροντασ τὰ γαίματα πετούσαν,
κεῖ ποῦ ἴπιαννεν ὁ Διεννῆσ τὰ κόκκαλα ἐλύουσαν.
Κῆ ἐδῶκαν κῆ ἐπαληθόννασι τρεῖσ νόχταισ τρεῖσ ἡμέραισ
ἑ τὰ τρία τὰ μερόνυχτα ὁ Διεννῆσ νίκησ τον.
Κῆ ἀννοιξεν ταῖσ ἀγκάλαισ του καὶ τὸν Θεὸν δοξάζει·
δοξάζω σε, καλὲ Θεέ, ποῦ ἴσαι ἑ τὰ ψηλωμένα,
κῆ ὁποῦ γινώσκεις τὰ κρυφὰ καὶ τὰ φανερωμένα,
τὸ πλάσμα ποῦ μοῦ ἐπεψες βῆκεν ἀντρειωμένον.
Ἦρτε φωνὴ ποῦ τὸν Θεὸν κῆ ἀπὸ τοὺσ ἀρχαγγέλουσ·
Καὶ ἐν ἐπεφά σε, Χάροντα, παληώματα νά κάμης
παρ' ἑσταῖλά σε, Χάροντα, ψυχαισ γιά νά μοῦ βκάλλησ,
Χρυσὸσ ἀτόσ ἐγίνηκεν πάνω ἑ τὴν κεφαλὴν του,
καὶ ἑσταφτε με τὸ νόχιν του νά βκάλλη τὴν ψυχὴν του.
Κῆ ὁ Διεννῆσ ψυχομαχεῖ σὲ σιερά παλάτια,
σὲ σιερά παπλώματα, σὲ σιερά κρεββάδια·
παπέξω τριγυρίζουσ τον τρακόσια παλληκάρκα,
θέλουσ νά μοῦσιν νά τὸν δοῦν κῆ ἀκόμ' ἀκροφ.
[οὔνται... 48

Καὶ συνεχίζει ὁ λαϊκὸσ ποιητὴσ περιγράφων τὴν ψυχικὴν ρώμην καὶ τὴν φυσικὴν ἀνδρείαν τοῦ ἔθνικοῦ μεσαιωνικοῦ ἡρώδὸσ μαρ.

Καθαρῶσ ἱστορικὰ δημοτικὰ ποιήματα δὲν ὑπάρχουσ πολλὰ εἰσ τὴν Κύπρον. Τοῦτο ὀφείλεται, κατὰ τὴν Προυσην, «καὶ γιὰτὶ στὴν Ἑλλάδα κι ἄλλοῦ εἶναι λίγα τὰ καθαρὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια, καὶ γιά δύο ἄλλουσ λόγουσ: πρῶτα γιὰτὶ, ἀπομονωμένη ὅπως ἦταν ἡ Κύπρος ἀπὸ τὸν ἄλλο ἑλληνισμὸ καὶ με ἀσθενικὴ καὶ σκλαβωμένη ἱστορικὴ ζωὴ, δὲν μποροῦσε νά παρακολουθήσει εὐκόλα τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ ἱστορικὰ γεγονότα ποῦ διαδραματίζονται στίσ ἄλλεσ ἑλληνικέσ χώρεσ γιά νά τὰ κάνει τραγούδια βιώσιμα· καὶ δεῦτερο, γιὰτὶ ἡ περιωρισμένη πνευματικὴ καὶ ἱστορικὴ ζωὴ τῆσ δὲν τῆσ ἐπιτρέπουν νά διαπλάσει λεύτερα τὰ ντόπια ἱστορικὰ γεγονότα σὲ ποιητικὰ δημιουργήματα ὕψλοῦ περιεχομένου καὶ τέχνησ ἀνώτερησ, καὶ μένανε μονάχα σάν ὕλικὸ ἀκατέργαστο γιά τ' ἀτεχνὰ στιχουργήματα τῶν ποιητάρηδων». 49 Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν κατέστησαν καθαρῶσ δημοτικά, δὲν ὑπεβλήθησαν δηλ. εἰσ τὴν ἀναγκαίαν φθαρτικὴν ἐπεξεργασίαν, ἀλλὰ φέρουσ σαφὴ ἴχνη τῶν «ποιητάρηδων», εἰσ τοὺσ ὁποίουσ ὀφείλεται ἡ σύνθεσισ τῶν.

Μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τούτων ποιημάτων — τινὰ τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰσ τοὺσ χρόνουσ τῆσ Φραγκοκρατίας ἀλλὰ δὲ εἰσ τὴν ἐποχὴν τῆσ τουρκοκρατίας — σημαντικώτερα εἶναι τὰ ἐξῆσ: «Ἔσσμα πολιορκίας τῆσ Μάλτασ», «Ἔσσμα τῆσ Κύπρου πτώσεωσ ὑπὸ τοὺσ Ὀθωμανοὺσ», «Θρήνοσ τῆσ Κύπρου», «Τραγούδια τοῦ Τρουλλινοῦ καὶ Μάρθου» 50, κλ.

Τὸ «Ἔσσμα τῆσ Κύπρου πτώσεωσ ὑπὸ τοὺσ Ὀθωμανοὺσ» εἶναι τὸ μόνον δημοτικὸν τραγούδι τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1570 κατάκτησιν τῆσ νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἶναι σύντομον, συγκείμενον ἐκ 54 ὁμοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλάβων στίχων, καὶ ἔχει γραφὴν εἰσ κυπριακὴν διάλεκτον. Ἀναφέρει τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου νά καταλάβῃ τὴν νῆσον, τοὺσ ἐπακολουθήσαντασ ἀγῶνασ καὶ καταλήγει διὰ τῶν ἐξῆσ:

Καὶ μίαν ἀταν Κερκακὴν κῆ ἐπίσημην ἡμέραν
ἡ βάρκι' ἀπουκοιμήθηκε καὶ οὔλα τ' ἀμπελοβάρκα,
μπαίνουσ κῆ ἑσσω ἴκουφίσασι χιλίων μοδιῶν χω-
[ράσια·
κῆ ἔδησε νά περιδιαβῆσ ἴπο κεί χαμαὶ ἑ τὴν τρούλλαν,
νά ἴδῃσ τοὺσ ἄρκοντασ χλωμοὺσ καὶ τοὺσ στρατιώ-
[ταισ μαῦρουσ
καὶ τὰ μικρὰ τ' ἀνήλικα ἑ τὸ γαίμαν τυλιμμένα,
κοράσια δῶδεκα γρονῶν με τὰ γρουσᾶ τσιανέλια,
πιάνουσ τα οἱ γιανίτσαροι γιά νά ἴν' ἴδικὰ τουσ
[τέλεια,
κῆ ὁσ' ἀπομείναν ζωντανοί, ἄσ ἐν' χαρατωμένοι 51.

β) Δημοτικὰ ἐρωτικὰ ποιήματα τῆσ ἐποχῆσ τῆσ Φραγκοκρατίας. Ἐκτὸσ τῶν ἀνωτέρω δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἀναπτύσσονται εἰσ τὴν Κύπρον καὶ ἄλλα ποιήματα, εἰσ τὰ ὁποῖα μεγάλωσ ἐπέδρασεν ἡ πολιτικὴ κατὰστασισ, εἰσ τὴν ὁποίαν εὐρίσκατο ἡ νῆσοσ. Ἦτο φυσικὸν ὅτι ἡ μακρὰ περίοδος τῆσ Φραγκοκρατίας, με τὰ νέα ἦθη καὶ ἔθιμα, με τὰ νέα κοινωνικά, πολιτικά καὶ οἰκονομικά συστήματα, με τὴν πολυτελεῖαν καὶ ἀνήσυχον αὐλήν, δὲν θά ἔμενε ξένη οὐχὶ μόνον εἰσ τὴν λογίαν ἀλλὰ καὶ εἰσ τὴν δημοτικὴν ποίησιν. Αἱ μηχανορραφίαι καὶ ἀντιζηλίαι τῆσ αὐλῆσ ἀφ' ἑνὸσ καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ ἀναπόφευκτοὶ σχέσεισ μεταξὺ κατακτητῶν καὶ ἐντοπίων, ἐπόμενον ἦτο νά προσφέρουσ πλοῦσιον ὕλικὸν εἰσ τὴν λαϊκὴν φαντασίαν καὶ τὴν λαϊκὴν μῦσαν.

Τὸ φαινόμενον ἄλλωστε αὐτὸ εἶναι κοινὸν εἰσ πάσασ τὰσ φραγκοκρατουμένασ νήσοουσ τοῦ Αἰγαίου. Γράφει σχετικῶσ ὁ Δημαρᾶσ: «Ὁ πολιτισμὸσ ποῦ φέρνουν μαζὺ τουσ οἱ Δυτικοὶ εἶναι νέοσ χωρὶσ νά εἶναι πρωτόγονοσ, δυναμικὸσ δηλ. μαζὺ κι ἐξελιγμένοσ. Τὸ χαρακτηριστικὸ του, ποῦ εἶναι ἕνασ συνδυασμὸσ ἀρχομένου ὀθωμανισμοῦ καὶ χριστιανικῆσ παράδοσησ, εἶναι τὸ πνεῦμα τῆσ ἱπποσύνησ. Πολιτισμὸσ ὅπου τὸ γυναικεῖο στοιχεῖο ἔχει ἐξαρθεῖ, ὅπου ὁ ἔρωτασ τείνει νά πάρει πρωτεύουσα θέσιν κι ὅπου τὸ αἶσθημα τῆσ ἱπποτικῆσ τιμῆσ ἔχει ἰδιάζουσα ἐξαρση. Ἀπὸ τὰ ἄγρια μεσαιωνικά ἦθη μένει μόνον μία σχηματικὴ ἐπιβίωσι, ποῦ πραγματοποιεῖται σ' ἕνα κόσμον ἐξευγενισμένο, ἀπαλό, ποῦ γοητεύεται ἀπὸ τοὺσ ἐρωτικοὺσ συναγωνισμοὺσ περισσότερο παρὰ ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸ πάθος, κι ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη τῆσ ἱπποτικῆσ δεξιούσ».

νης περισσότερο παρά ἀπὸ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνες. Ἐρωτες, λουλούδια, τραγούδια, ἀγῶνες ποὺ ἔχουν ἔπαθλο ἓνα γυναικεῖο χαμόγελο, ἐπιδείξεις ποιητικῆς τέχνης, εἶναι τὰ ἰδανικά τοῦ κόσμου ποὺ ἔρχονται σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν δικό μας νησιωτικὸ κόσμον. Ἡ συνάντησις μιᾶς τέτοιας νοστροπίας μὲ μιὰ τέτοια ψυχικὴ διάθεσις, εἶταν δύσκολο νὰ πάρει χαρακτῆρα συγκρούσεως μαχητικῆς. Ὁ ἡμέτερος καὶ φιλόκαινος νησιώτης θέλγεται ἀπὸ ἓναν τέτοιον πολιτισμὸν καὶ τὸν ἀικεῖται σὲ μεγάλο ποσοστὸ. Ἔτσι στὰ ἑλληνικά αὐτὰ ἐδάφη βλέπουμε τὴν εὐτυχισμένη συνάντησις τῆς ἀγρίας ἀσιατικῆς κληρονομίας μὲ τὴν ἱπποτικὴν δύσιν, δηλ. δύο πολιτισμῶν ποὺ δὲν εἶναι ἀνόμοιοι στὶς ρίζες τους, γιατί ἱπποτικὸς εἶναι ὁ ἀκριτικὸς πολιτισμὸς, ὅπως ἠρωϊκὴ εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ σμίξιμο τοῦτο πραγματοποιεῖται σ' ἓνα ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὸ καὶ δεκτικὸ περιβάλλον, ὅπως εἶναι ὁ νησιωτικὸς ψυχισμὸς. Τὰ καινούργια στοιχεῖα ποὺ προσφέρει ἡ πολὺπλευρῆ πολιτιστικὴ ἔνωσις, εἶναι ἔκδηλα τόσο στὸ περιεχόμενον τῶν λογοτεχνικῶν προϊόντων, ποὺ βρίσκουμε στὶς περιοχὰς αὐτές, ὅσο καὶ στὴν μορφολογία τους»²².

Ἐν ἓκ τῶν ὠραιότερων ποιημάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τοῦ ὁποῦ ἡ ἔμπνευσις ἔχει ἀφετηρίαν τὴν ξενικὴν κατοχὴν, εἶναι τὸ περίφημον «Ἄσμα τῆς ρήγαινας καὶ τῆς Ἀροδαφνούσας», τοῦ ὁποῦ ἡ ὑπόθεσις ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως Πέτρου Α' τοῦ Λουζινιάν. Ἀφηγεῖται τοῦτο μὲ ἐξαιρετικὴν χάριν καὶ ἀφέλειαν τὸν ἔρωτα τῆς Ἀροδαφνούσας μὲ τὸν βασιλέα, τὸν φθόνον τῆς βασιλίσσης, ἣτις ἐξ ἀντιζηλίας φονεύει τὴν νεαρὰν κόρην καὶ, τέλος, τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως, μὴ δυναμένου νὰ ὑποφέρῃ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τὸν πόνον. Τὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ τοὺς ὠραιότατους στίχους:

Κάπου στράφτει, κάπου βροντᾷ, κάπου χαλάζει ρίβκει,
Μηδὲ στράφτει, μηδὲ βροντᾷ, μηδὲ χαλάζει ρίβκει,
μόνον ἔνε ἡ ρήαινα ταῖς σκλάβαις τῆς ξαννοίει,
ποῖαν ἀπαῖ ὁ ρῆας τῆς κῆ ἡ σκλάβαις τῆς τῆς λέσιν :
Πάνω ἔς τὴν πάνω γειτονιάν ἔχει τρεῖς ἀεφάαις,
τὴν μίαν τὴν λέσιν ἡ Ροδοῦ, τὴν ἄλλην ἡ Ἀθθοῦσα,
κῆ ἡ τρίτη κῆ ἡ καλύτερη ἔν' ἡ Ἀροδαφνούσα.
Ροδοῦ ἔν ποῦ τὸν ἀπαῖ, κ' ἡ Ἀθθοῦσα τὸν φιλάει
κῆ ἡ τρίτη ἡ καλλίτερη στρόννει του καὶ πλαϊάζει...»²³

Ὁ ποιητὴς ἐν συνεχείᾳ διηγεῖται τὰς ἐρωτικὰς περιπετείας μεταξὺ τοῦ Φράγκου βασιλέως καὶ τῆς Ἀροδαφνούσας, τὰς ὁποίας πληροφορηθεῖσα ἡ βασιλίσσα κατορθώνει νὰ δολοφονήσῃ τὴν ἀντίζηλόν τῆς. Ἐξάλλος ὁ βασιλεὺς σπεύδει εἰς τὸν τόπον τῆς τραγωδίας, καὶ διατάσσει νὰ τιμωρηθῆ παραδειγματικῶς ἡ κακούργα δολοφόνος, νὰ ἀποδοθοῦν δὲ μεγάλα τι-

μαὶ εἰς τὸν νεκρὸν τῆς λατρευτῆς φίλης του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος εἶναι καὶ τὸ συγκινητικώτερον τοῦ ὅλου ποιήματος:

Νὰ καὶ ὁ ρῆας ἔφτασεν, κῆ ἐχτύπησεν τὴν πόρταν,
ἀλλοίμονον ἔς τὴν Ροδαφνούν, ὅπου ἔν εἶχεν σόρταν.
Κλωσιάν τῆς πόρτας ἔδωκεν κῆ ἡ πόρτα ξεκαρφώθη,
σάν εἶδεν τόσα αἵματα, λιοθυμᾷ ἔν νιώθει.
Ὅταν ἐξεζαλίστηκεν κ' ἤρτεν ἔς τὸν ἑαυτὸν του.
γυρίζει ἔς τὴν βασιλίσσαν, τρέμ' ἀπ' τὸν θυμὸν του.
Γιατὶ τὴν ἔθανάτωσες, σκόλλα, τὴν κόρην τούτην ;
Θὰ σβῆσω ἀπὸ πάνω σου ταῖς δόξαις καὶ τὰ πλοῦτη.
Ἄμε νὰ πᾶς ἄπο δᾶ χαμαί, φτεῖρα ξεκονιδιάρη,
ἔς τὸν σταῦλον νὰ τὴν δῆσετε, σάν τὴν παληογαάρη.
Τὰ κόκκαλα τῆ Ροδαφνοῦς ἔννᾶ παραχρυσώσω,
καὶ σέ, παληογαάρα μου, τοὺς σκύλλους ἔννᾶ δώσω.
Ἀμέσως τὴν ξεκούμπισεν αὐτὴν ποῦ τὸ παλάτιν,
τὸ λείψανον τῆς Ροδαφνοῦς ἔς τὰ χέρια του τὸ κράτει.
Ἐμυρκολόα κ' ἔλεε, μυρκολοῦ καὶ λέει,
κῆ ἐτρέμασιν τὰ χέρηα του κῆ ἀρκίνησε νὰ κλαίη .
Ἀροδαφνοῦ μου ἡμάδια μου, φῶς καὶ παρηορκά μου,
χρόνους ὀχτώ, ποῦ σ' ἀπαῖ, καὶ σ' ἔχω ἔς τὴν καρ-
| τιά μου.

Ἀγάπουν σε κῆ ἀγάπας με, ἀγάπην πιστεμμένην,
μὰ τώρα σ' ἔθανάτωσεν ἡ τρισκαταραμμένη.
Ἀροδαφνοῦ μου, ἡμάδια μου, ἐτέλειωσες γιὰ μένα,
κῆ ἐγιῶ γροικῶ τὰ μέλη μου πῶς ἔν τελειωμένα.
Ἀγάπουν σε, κοκκῶνα μου, κ' εἶχα κρυφὸν καμάρην,
καὶ τώρα σ' ἔθανάτωσεν, καὶ ἔν' τὸ ἄχα χαπαρίν.
Ὁ ἥλιος ἐσβῆστηκεν, κῆ ἐχάθη τὸ φεγγάριν.
τέτοιαν φωτιάν ποῦ ἔν σβῆννει, ποῖος θεννὰ τὴν πο-
| μείνη :

Τὰ σίερα κρεμάζονται εἰς τὴν κηνοῦρκαν πόρταν,
οὐλ' ἀγαποῦν καὶ χαίρουσιν κῆ ἐγιῶ χαρὰ ἔς τὴν
| σόρταν.

Μὲ πόνοους καὶ μὲ βάσανα, βαρῆα ἀνεστενάζει,
καὶ τὴν θανὴν τῆς νὰ γινῆ, βασιλικά προστάζει.
Τὸ λείψανον ἐσῆκωσαν, κῆ ἐπῆαν νὰ τὸ θάψουν.
κῆ ὁ βασιλεὺς ἐπρόσταξεν μεάλοι μικροὶ νὰ κλάψουν.
Ἐπῆράν τὴν κῆ ἐθάψαν τὴν, καὶ κλαίουσι οἱ δικοὶ τῆς,
ἡ μάνα τῆς τ' ἀέρφια τῆς κῆ οὐλοὶ οἱ συγγενεῖς τῆς.
Ζωὴν καὶ χρόνια νὰ ἔχουσιν ὅσοι τὸ ἀναγνώσουν
κῆ ὅσοι τὸ ἀναγνώσουσι δύο δάκρυα νὰ δώσουν.
Ὅσοι τ' ἀναγινώσκετε νὰ εἰσ' εὐτυχισημένοι,
κῆ ἀπὸ ἀγάπην λείψετε ὄσ' εἰστε παντρεμένοι.»²⁴

Τὸ ποίημα τῆς Ἀροδαφνούσας, τοῦ ὁποῦ ἐσώθησαν πλείονες παραλλαγὰὶ κατέστη πολὺ ἀγαπητὸν εἰς τὸν Κυπριακὸν λαόν, ἐνέπνευσε δὲ καὶ ξένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν γνωστὸν Ἰταλὸν ποιητὴν Γ. Ντ' Ἀννούντιο²⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀροδαφνούσαν καὶ ἄλλα ἀνάλογα ποιήματα ἐγράφησαν κατὰ καιροὺς εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς πλουσίας δημοτικῆς ποιήσεως εἰς τὴν νῆσον ταύτην κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

3) Ἀ λ λ α δ η μ ο τ ι κ ἄ π ο ι ῆ μ α τ α.—Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ποιημάτων εἰς τὴν Κύπρον συνετέθησαν ἢ μετεφέρθησαν ἔκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φράγ-

κοκρατίας ἢ καὶ μεταγενέστερον, καὶ πολλὰ ἄλλα, ἀναφερόμενα εἰς ποικίλα θέματα τοῦ δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸν Σακελλάριον τὰ σημαντικώτερα τούτων δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας, α) εἰς ἄσματα ποιηθέντα ὑπὲρ χριστιανῶν ὑπὸ Τούρκων αἰχμαλωτισθέντων καὶ μετὰ πολυετῆ δουλείαν ἐπανελθόντων εἰς τὴν Κύπρον, β) εἰς ἄσματα ἀλληγορικῆν ἔννοιαν ἔχοντα, φοβουμένων ὡς φαίνεται τῶν δημοτικῶν ποιητῶν νὰ ὀνομάσωσιν ἐν τοῖς ἄσμασιν αὐτῶν τοὺς φονευθέντας ὑπὸ τῶν Τούρκων, γ) εἰς ἄσματα ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ διαφόρους αἰτίας φονευθέντων εἴτε χριστιανῶν εἴτε μωαμεθανῶν, δ) εἰς ἄσματα θρησκευτικῆν ὑπόθεσιν ἔχοντα, ε) εἰς ἔρωτικά ἄσματα, ζ) εἰς ἄσματα εὐτράπελα καὶ ἔρωτικά, η) εἰς ἄσματα πολεμικῆν ὑπόθεσιν ἔχοντα, θ) εἰς ἄλλα διάφορα ἄσματα. Κατὰ τὸν συγγραφέα, «ἐν τοῖς ἄσμασιν τούτοις πανταχοῦ σχεδὸν διαλάμπει ἡ ποιητικὴ χάρις καὶ ἡ ὁμηρικὴ περὶ τὴν ἔκθεσιν ἀφέλειαν»⁵⁶. Διὰ τὰ ποιήματα ταῦτα ἰσχύουν οἱ γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ οἵτινες ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὴν λοιπὴν δημοτικὴν ποίησίν μας. Πρόκειται περὶ συντόμων ἔργων, τὰ ὁποῖα διακρίνει ἡ ζωηρότης τῆς ἐκφράσεως, τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ὕφους, ἡ εὐγένεια καὶ ἡ ἀπλότης τῆς διατυπώσεως.

Ἐκ τοῦ πλουσιωτάτου τούτου ὕλικου ἀναδημοσιεύομεν κατωτέρω δύο ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ποιημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον τῆς κακῆς μάννας δημοτικὸν ποῖημα, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν Κύπρον σώζονται πλείονες παραλλαγαί:

Ἡ μάννα ἡ πελλοκαταροῦσα

Μιά μάννα, μιὰ πελλή μάννα, μιὰ πελλοκαταροῦσα,
τὸν γυιὸν τῆς ἐμ ποῦ τίμαζεν τὸ Σάββατον τὸ δεῖλιν
«Δκιῶγνεις με, μάννα, δκιῶγνεις με, τζ' ἐγιώ, μὴ θέ-
λω, φεύκω,
νὰ πάω κάτω στὸν γιαλόν, κουρβέτταμ, μὲ καράβιν.
Νὰ ἴρη μέρα τ' αἶ Γιωργοῦ, νὰ πᾶς στὸν αἶ Γιώρκην,
νὰ δῆς τοὺς νιοὺς, νὰ δῆς τὲς νιές στοὺς σκάμνους
[καθισμένους,
τζ' ἐμέν νὰ δῆς τὸς σκάμνομ μου μαῦρος, σκοτεινια-
σμένον.

Τότε νὰ τρέξῃς στὸν γιαλόν μὲ τὰ μαλιά στα σ' ἔρκα
τζ' αἶ τοὺς ἀναῦτες νὰ βῶτῃς ἀν εἶσαι τὸν γυιὸς σου».
Τζ' ἦρητεμ μέρα τ' αἶ Γιωργοῦ, τζ' αἶ πᾶ στὸν αἶγ
[Γιώρκην,
θωρεῖ τοὺς νιοὺς, θωρεῖ τὲς νιές στοὺς σκάμνους
[καθισμένους
τζ' εἶνου θωρεῖ τὸς σκάμνον του μαῦρον, σκοτεινια-
σμένον.
Τότε τζ' αἶ τρέσ' εἶ στὸν γιαλόν μὲ τὰ μαλιά στα
[σ' ἔρκα

τζ' αἶ τοὺς ἀναῦτες ἀρωτᾶ ἀν εἶσαι τὸν γυιὸν τῆς,
«Ἐπὲς βραθκειάν τὸν εἶαμεν στῆς Μπαρμπαρκᾶς τὰ
[μέρη.
Εἶσ' ἐν τὸν ἄμμον πάπλωμαν, τῆθ θάλασσαν κρεβάτιν,
τζ' αἶ δκυὸ τσ' ἀκκίλια τοῦ γιαλοῦ εἶσ' ἐμ προσσ' ἐ-
[φαλόν του
Μαῦρα πουλιά τὸν τρώσαιν, τζ' ἄσπρα τὸν τζυνηοῦσαν
τζ' ἔναγ γρουσοῦμ πουλλὶν ποῦ τζ' ἄξω ἐμ ποῦ ἄθωρεν.
«Ἐλα τζ' ἐσοῦ, γρουσοῦμ πουλλὶν, νὰ φᾶς ποῦ τὸ
[κριας μου,
νὰ κάμης πῆχυν τὸ φτερόν, γαλάτην σᾶγ κοντάριν,
νὰ γράψω δκυὸ λόγια χαρτίν, τῆς μάννας μου νὰ
[πάρης!
Νὰ τὸ δκιαβάς' ἡ μάννα μου, νὰ κλαί' ἡ προφητὴ μου,
τζ' ἀν τὸ δκιαβάς' ἡ προφητὴ νὰ κλαί' ὁδλος ὁ
[κόσμος»⁵⁷.

Τὸ δεύτερον ποῖημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Τ' ἀμπέλι», μὲ καθαρῶς ἠθικοδιδασκτικὸν περιεχόμενον, ὡς κύρια στοιχεῖα τοῦ ἔχει τὴν χάριν καὶ τὴν ἀπλότητα τῆς ἐκφράσεως, δείγμα τῆς λαϊκῆς μούσης τῆς Κύπρου. Εἰς τὰ παράπονα τοῦ γεωργοῦ ὅτι δὲν τοῦ ἀποδίδει τίποτε καὶ ὅτι ἔγινεν αἰτία νὰ χρεωθῆ, τὸ ἀμπέλι ἀπαντᾷ ὅτι τὸ σφάλμα δὲν εἶναι ἰδικόν του. Ἐς φροντίση νὰ τὸ καλλιεργήσῃ καταλλήλως, μὲ τὴν σύνεσιν τοῦ γέροντος, τὴν ἐργατικότητα τοῦ νέου καὶ τὴν προσοχὴν τῆς παρθένου καὶ τότε ὄχι μόνον ἡ ἀπόδοσις θὰ εἶναι μεγάλη, ἀλλὰ καὶ τὸ χρέος τοῦ θὰ ἐξοφληθῆ.

— Ἀμπέλιμ μου, ἀμπελοῦίμ μου τζ' ἀναρκοφυτεμένον
ἔβαλες τὸν ἀφέντησ σου στὸ γρέος τὸν καμένον.
Τ' ἀμπέλις στὸμαν ἔκαμεν τζιαὶ λέει τοῦ ἀφέντη,
— Βάλε νὰ μὲ κλαδέψουσιδ δκυὸ γέροι μ' ἄσπρα
γένεια
δκυὸ βοῦδκια νωστομέρωτα βάρτα γιὰ νὰ μὲ κάμουν
Τζιαὶ νὰ μὲ πογυρίσουσιν ἄγενα παλληκάρκα
νὰ μὲ μουττολοῖσουσιν ἀπάρθενα κοράσια.
Τράβα τὸ σπλιοκούζισ σου κοντὰ νὰ τὸ γεμῶσω
ποῦ τὰ μούττοκαμπάναρα τὸ γρέος νὰ πκιερῶσω⁵⁸.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κυπριακὰ αὐτὰ ποιήματα, ἔχομεν καὶ δίστιχα τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς, ποικίλου περιεχομένου, τινὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἐπιβιώσεις κατὰ τὸν ἔνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, σχετικῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐκ τούτων τὸ πλέον χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐπόμενον δίστιχον, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ λιτότητα ἀληθῶς ἐπιγραμματικῆν, ὁ Κύπριος τραγουδιστῆς ὀνειρεύεται μαζί μὲ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐρωτικῶν του πόθων καὶ τὴν ἀνάστασιν τῆς ὑποδοῦλου φυλῆς μας:

«Θεγέ μου, νὰ ξημέρωσεν μιὰ μέρα μὲ τὸν ἥλιο»,
νὰ πάρω γιῶ τὴν ἀγαπῶ τζ' ἠΠόλη τὸ βασιλείον»⁵⁹.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἀσίζαι ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *assise* (μετοχὴ τοῦ ἀρχαίου γαλλικοῦ ρήματος *assire* = κάθησθαι) σημαίνει δικαστήριον καὶ κατὰ τὴν νομοθεσίαν.

2. Περί τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστατικῶν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν κωδικίων τούτων εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Πελοπόννησον κλ. πβ. Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου, τομ. Γ', ἐν Ἀθήναις, 1900, σ. 226 ἐπ.

3. Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, ἐνθ' ἀν., τομ. Γ', σ. 227-228.

4. Περισσότερας πληροφορίας πβ. ἐν Κ. Σ ά θ α, Ἀσίζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τομ. ΣΤ', 1877, Πρόλογος.

5. Κ. Σ ά θ α, Ἀσίζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 27-28.

6. Κ. Σ ά θ α, Ἀσίζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 118-119.

7. Κ. Σ ά θ α, Ἀσίζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 189.

8. Γενικὰς πληροφορίας περὶ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ Βουστρωνίου πβ. ἐν Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, ἐνθ' ἀν., τόμ. Γ, σ. 229 ἐπ.

9. Πληροφορίας περὶ τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ καὶ τῆς οἰκογενείας του πβ. ἐν Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν, ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τομ. Β', 1873, Πρόλογος, σ. ρκα ἐπ., καὶ ἐν R. M. Dawkins, *The nature of the Cypriot Chronicle of Leontios Makhairas*, Oxford, 1945.

10. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν, ἐνθ' ἀν. σ. 377.

11. Πβ. R. M. Dawkins, *The nature of the Cypriot Chronicle of Leontios Makhairas*, ἐνθ' ἀν. καὶ Φ. Μ ι χ α λ ο π ο ὑ λ ο υ, Λεόντιος Μαχαιρᾶς, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά 1954, σ. 87-91.

12. Ἀξιόλογος μελέτη περὶ τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ μὲ περίληψιν τοῦ χρονικοῦ καὶ πληροφορίας περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς οἰκογενείας του, περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων. περὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ Μαχαιρᾶ, περὶ τοῦ ἠθους καὶ τῆς θρησκευτικότητος αὐτοῦ, περὶ τοῦ Μαχαιρᾶ ὡς ἀφηγητοῦ, περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν κυπριακῶν μεσαιωνικῶν γραμμάτων, ὡς περὶ τῆς γλώσσης ἐδημοσίευσεν ὁ μαθητὴς μου Χ ρ υ σ. Κ υ π ρ ι α ν ο ὦ, Λεόντιος Μαχαιρᾶς (ὁ Χρονολογὸς τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Κύπρῳ), Ἀθήναις 1954 (ἐκδ. λιθογραφημένη).

13. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν, ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἐνθ' ἀν. Πρόλογος, σ. ρκα-ρμά καὶ σ. 51-40.

14. E. Miller et Constantin Sathas, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, Paris, 1881 (*Publications de l'École des langues orientales vivantes, II série*).

15. R. M. Dawkins, Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus, entitled Chronicle*. Two volumes. Edited with a translation and notes at the Clarendon Press, Oxford, 1992.

16. Τὰ ἀποσπάσματα ἀναδημοσιεύομεν ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Σάθα ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ (τομ. Β'), ἐκ τοῦ ὁποῦ λαμβάνομεν καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Βουστρωνίου.

17. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 53.

18. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 124.

19. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 87.

20. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 123.

21. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 85-87.

22. Κ. Σ ά θ α, Λεοντίου Μαχαιρᾶ: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 280.

23. Φ. Μ ι χ α λ ο π ο ὑ λ ο υ: Λεόντιος Μαχαιρᾶς, ἐνθ' ἀν., σ. 91.

24. Λεπτομερείας περὶ τοῦ Γεωργίου Βουστρωνίου καὶ τῆς οἰκογενείας του πβ. ἐν Κ. Σ ά θ α, Γεωργίου Βουστρωνίου: Χρονικόν Κύπρου, ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τομ. Β', 1873, Πρόλογος, σ. ρμβ' ἐπ.

25. Τὸ κείμενον ἐξέδωκεν ὁ Κ. Σ ά θ ας ὑπὸ τὸν τίτλον Γεωργίου Βουστρωνίου: Χρονικόν Κύπρου, ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τομ. Β', ἐνθ' ἀν. Πβ. ἰδίᾳ Πρόλογον, σ. ρμά-ρνά καὶ σ. 411-543.

26. Κ. Σ ά θ α, Γεωργίου Βουστρωνίου: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 469-470.

27. Κ. Σ ά θ α, Γεωργίου Βουστρωνίου: Χρονικόν Κύπρου, ἐνθ' ἀν. σ. 418-419.

28. Κ. Σ ά θ α, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τομ. Β', ἐνθ' ἀν., Α. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Τὰ Κυπριακά, τομ. Β', κ. α.

29. Ἡ περὶ τὴν σημαντικὴν ταύτην συλλογὴν βιβλιογραφία εἶναι πλουσία. Ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας, πβ. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τομ. Β', Paris 1881, σ. ρμε' καὶ 58-93, Γ. Θ. Ζ ώ ρ α, *Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Νέα Ἑστία*, 1935, σ. 752, *Τοῦ αὐτοῦ*, *Τὰ Κυπριακά Ποιήματα τῆς Μαρκανθῆς Βιβλιοθήκης, Ἐπιθεώρησις (Ρώμης)*, 1939, σ. 30 ἐπ., *Τοῦ αὐτοῦ*, *Χάρος καὶ Ἐρωτας, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις*, 1936, σ. 349, G. P o j a g h i, *Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Νέα Ἑστία*, 1935, σ. 752, ἐπ., *Τῆς αὐτῆς*, *Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Κυπριακά Γράμματα* 1936, σ. 204 ἐπ., *Τῆς αὐτῆς*, *Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις*, 1936, σ. 36 ἐπ., *Ἄ. Ἰ ν τ ι ᾶ ν ο υ*, *Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Κυπριακά Γράμματα*, 1936, σ. 493 ἐπ., *Τοῦ αὐτοῦ*, *Τὰ Κυπριακά Ἐρωτικά Ποιήματα, Κυπριακά*

- Γράμματα, 1937, σ. 84 ἐπ., Κ. Χατζηϊωάννου, Ἡ κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν Κυπριακῶν Ἑρωτικῶν Ποιημάτων, Κυπριακὰ Γράμματα, 1937, σ. 79 ἐπ., Thémis Siarkaras-Pitsillidès, Poèmes d'amour en dialecte chypriote, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Athènes 1952, ἐνθα πλήρης βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος.
30. E. m. Legend, Bibliothèque Grecque vulgaire, ἐνθ' ἄν.
31. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, Poèmes d'amour, ἐνθ' ἄν.
32. Ποιήματα τινὰ ἐξεδόθησαν ἐπίσης ὑπὸ τῆς Rojaghi καὶ Ζώρα εἰς τὰς ἀνωτέρω μελέτας των.
33. Τὰ ἀναφερόμενα κατωτέρω ποιήματα ἀναδημοσιεύονται ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Thémis Siarkaras - Pitsillidès, ἐνθ' ἄν.
34. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 80.
35. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 84.
36. Ἡ λ. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τομ. Β', Ἀθήναι, 1927, σ. 59-60.
37. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 106.
38. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 82.
39. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 184.
40. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 192.
41. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 252.
42. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 308.
43. Thémis Siarkaras-Pitsillidès, ἐνθ' ἄν. σ. 270 - 271.
44. Κ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τομ. Α', Ἀθήναι, 1948, σ. 69-70.
45. Συλλογαὶ δημοτικῶν κυπριακῶν ποιημάτων ἔχουν κατὰ καιροὺς δημοσιευθῆ εἰς τὰ περιοδικὰ Λαογραφία, Κυπριακαὶ Σπουδαί, Κυπριακὰ Γράμματα κλ.
46. Πβ. καὶ Κ. Προυνσῆ, Τὰ ἱστορικὰ κυπριακὰ τραγούδια, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. Ζ', 1943, σ. 21 - 46.
47. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, τομ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1891, σ. 9.
48. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. 26 - 27.
49. Κ. Προυνσῆ, Τὰ ἱστορικὰ κυπριακὰ τραγούδια, ἐνθ' ἄν. σ. 21.
50. Πβ. τὰ σχετικὰ κείμενα ἐν Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν.
51. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. 56 - 57.
52. Κ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τομ. Α, Ἀθήναι 1948, σ. 66-69.
53. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. 46.
54. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. 46 - 48.
55. Πβ. B. Lavagnini, Alle fonti della Pisanelia, ovvero D' Annunzio e la Grecia moderna, Palermo 1942.
56. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. ιθ' - κα'.
57. Συλλογὴ Κ. Χατζηϊωάννου ἐν Λαογραφία τομ. ΙΑ, σ. 64. Πβ. παραλλαγὴν ἐν Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακὰ, ἐνθ' ἄν. σ. 200
58. Κυπριακὰ Γράμματα, τόμ. Α. σ. 673 (συλλογὴ Κλόκκαρη).
59. Κ. Προυνσῆ, Τὰ ἱστορικὰ Κυπριακὰ τραγούδια, ἐνθ' ἄν. σ. 46.

Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

